

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ”
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

ВАНЯ ИВАНОВА ЗИДАРОВА

**СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА НА ДЕТЕРМИНАЦИЯТА В
БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

АВТОРЕФЕРАТ

Дисертационен труд за присъждане на научната степен
Доктор на филологическите науки

ПЛОВДИВ
2017

Дисертационният труд е посветен на една от най-актуалните и най-дискусионните теми в българското езикознание – именната детерминация. Тази тема е многократно коментирана, но все още не можем да приемем, че всички въпроси, отнасящи се до нея, се решени удовлетворително.

Появата на определени и неопределени форми при имената е една от най-важните структурни промени в българския език. Морфологичната традиция установява именна категория, традиционно наричана определеност/неопределеност, чието наименование не е особено сполучливо. Категорията възниква в ранния среднобългарски период и наличието ѝ дистанцира българския език от останалите славянски езици, приближавайки го същевременно до редица индоевропейски езици с членна система.

Първите изследвания по тази тема датират още от средата на 50-те години на XX век. Учудващ, но безспорен факт е, че до днес усилията на учените не са довели до единодушно разбиране за същността и функционирането на категорията. Напротив, като че ли всяко поредно изследване още повече замъглява и без това сложната картина на явлениято. За трудностите при описанието на категорията допринася и обстоятелството, че учените прилагат доста разнородни подходи, ползват различен терминологичен апарат, акцентират върху различни страни на определеността и неопределеността. Нашето изследване също няма да реши спорните въпроси. По-скоро ще обобщи постигнатото досега, ще представи поредната гледна точка и ще постави нови въпроси за разискване.

Своя отговор чакат такива фундаментални въпроси като: типология на категорията, структура и семантично съдържание на категорията, типология на категорията, систематизиране на изразните средства, обслужващи категорията; наличие или липса на формално изразен неопределителен член; необходимост от съществуване на две членни форми за мъжки род, езиково ниво, на което се реализира категорията; роля на лингвистичния и екстралингвистичния контекста при интерпертация на употребите

Едва ли в близко време можем да очакваме отговор на всички тези въпроси. Нашата цел тук е далеч по-скромна: да обобщим постигнатото досега в теоретичен и описателен план, да изложим нашето виждане по темата и да вземем отношение по някои от изброените въпроси. Даваме си сметка, че в един момент натрупването на мнения и термини започва да поражда не по-голяма яснота, а по-голямо объркване по разискваните теми.

В изследването е приложен по-широк поглед към именната категория, която наричаме „детерминация”, като се излиза от рамките на морфологията и дори на граматиката и се навлиза в сферата на речевата комуникация, функционалната лингвистика, прагматиката, лингвистичната семантика.

Трудът обхваща 328 страници. Съдържанието включва следните основни части: **Увод, Семантика и прагматика, Семантика и прагматика на детерминацията, Детерминатори, Детерминация и контекст, Детерминация и генеричност, Заключение, Библиография.**

Двата основни ракурса на описание, които прилагаме, са *семантичен* и *прагматичен*. Те са продиктувани от факта, че смятаме съдържанието на детерминацията за изградено от когнитивни и прагматични признаци, чиято реализация е обусловена от начина, по който субектът желае да продуцира изказването, и от комуникативната нагласа и компетентност на комуникаторите. Според Х. Никула (Nikula H. Ebenen der Textes und ihre wechselseitigen Beziehungen – Sprache und Pragmatik. Stockholm, 1983, цит. по Ст. Димитрова 2001:17) в речта се пресичат две сфери

– сфера на семантиката (чисто езиковите закони) и сфера на прагматиката (законите на заобикалящата ни действителност). На пръв поглед семантиката и прагматиката са два доста различни аспекта на знака. Но всъщност те идеално се допълват. По наше мнение прагматиката е всъщност тясно свързана със семантиката и само за конкретна научна цел могат да бъдат разглеждани изолирано. Прагматиката е вид семантика, но не с оглед на отношението знак – свят, а с оглед на отношението знак – субект – свят. В комуникативно-прагматичния компонент се включва начинът, по който изказването се съотнася с речевата ситуация. Говорещият *в зависимост от комуникативната цел*, която си поставя в конкретния речев акт, *избира определена езикова схема*, определи езикови средства, като може да изрази и редица субективни отношения към означавания референт (бел. моя, Ницолова 1994:39).

Ако семантиката изучава значението преди всичко като бинарно отношение, то прагматиката разглежда значението като тричленно и третият член е говорещият човек, тъй като всеки език е език на субекта, а субектът е посредник между света и езика. (Падучева 1996:223). Прагматичните компоненти не се съобщават непосредствено на слушателя, а се изразяват в подбора на средства, носят характера на презумпция, разчитат на предварителните фонови знания.

Основните задачи, които си поставяме с това изследване, са следните:

1. Да изложим основните работни понятия и концепции, свързани с насоката на нашето изследване;
2. Да направим аналитико-реферативен обзор на множеството изследвания в българистиката и отчасти в славистиката върху детерминацията;
3. Да обособим и аргументираме семантико-прагматичните признаци, които според нас изграждат съдържанието на категорията;
4. Да предложим структурно-семантичен модел на категорията;
5. Да опишем и анализираме основните детерминатори, функциониращи като маркери на категорията;
6. Да изразим становище по спорния въпрос за местоимението *един* като неопределителен член в българския език;
7. Да анализираме генеричната употреба на детерминаторите и генеричността като явление, имащо връзка с детерминацията.

Идеята ни е да излезем от традиционните морфологични (граматични) рамки, в които детерминацията е било ситуирана до момента, и да подходим максимално широко към явлението, извеждайки категорията на ниво изказване и свързвайки я с процеса на комуникация.

Оперативен подход и терминологичен инструментариум. Под *детерминация* тук разбираме широка по обем функционално-семантична категория с комуникативно-прагматичен характер, чиито прояви са екстралингвистично обусловени и която бива експлицирана на езиково равнище от разнородни езикови показатели – лексикални, семантични, граматични. С термина детерминация, който ползват и други автори (Осенова 2002, Ницолова 2008), целим да се дистанцираме от традиционната опозиция определеност/неопределеност и съответно от морфологичната категория, наричана по този начин. Семантиката на детерминацията определено надхвърля рамките на граматичната форма. Поради наложилата се традиция ще прибягваме и до понятията „определеност” и „неопределеност”, когато говорим за морфологичната страна на детерминацията. Предпочитаме термина „детерминация”

(въпреки че съзнаваме как той насочва предимно към определеността като аспект на категорията), защото той позволява да се дистанцираме от морфологичния подход.

За основна единица и минимален контекст, приемаме *изказването*. Под изказване тук ще разбираме *миниален и логически завършен елемент от процеса на комуникация*, посредством който се извършва някакво съобщение. Продукт на речевия акт е говорещият, реципиент на речевия акт е слушащият.

Изказването е сложна знакова единица, която представлява формално-семантично единство, но и самата му семантична страна е двупланова. Тя се състои от понятийно-логически и комуникативен компонент. Логическият компонент е пропозицията, която представлява мисловна проекция на действителността, предикатно-аргументно единство. Комуникативният компонент е актуализацията на тази пропозиция, която именно отличава изказването от изречението. Следователно от семантична гледна точка изказването може да се определи като *актуализирана в конкретна речева ситуация предикатно-аргументна структура*.

Изказването всъщност е най-малката дискурсивна единица, отличаваща се с относително завършен комуникативен характер. Смятаме, че описанието на детерминацията е невъзможно, без да се отчитат комуникативни фактори като адресат, адресант, комуникативна ситуация, комуникативна интенция, контекст, познавателен ресурс. Често се налага да бъде привлечен и близкият на изказването вербален и ситуативен контекст. Ще работим предимно с изреченски модел «просто изречение», той като по-сложните синтактични единства силно усложняват описанието и предлагат много и различни интерпретативни възможности. Р. Ницолова третира изказването като „основна единица на речта, представляваща конкретно изречение, произнесено в определена речева ситуация и в определен контекст с определена илокуционна сила.” (Ницолова 1994:38). Познавайки се на чешкото езикознание, авторката приема, че значението на изказването включва два компонента – пропозиция и комуникативно-прагматичен компонент.

В духа на Л. Йелмслев (1945) ще използваме утвърдени понятия като *план на съдържание* и *план на изразяване*, които се отнасят към двата основни аспекта на езиковите единици – значение и форма. Освен това те кореспондират не с определено езиково равнище, а със структурата на езика като знакова система

Под „план на съдържание” разбираме *семантичния потенциал, изразяващ се в съвкупност от диференциални семантични признаци и опозициите между тях*.

Под „план на изразяване” разбираме *съвкупността от специализираните езикови (граматични и неграматични) средства за предаване на семантичния потенциал*.

Понятието диференциален семантичен признак се налага като оперативното понятие от теорията на компонентния анализ, макар че то има доста по-дълга история и ни отвежда към зората на структурализма и по-специално към датския структурализъм, представен в теорията на Л. Йелмслев (*Louis Hjelmslev, Prolegomena to a Theory of Language, 1945*). В методологично отношение този подход възниква като реакция спрямо очевидната произволност на традиционните семантични анализи. Въпреки че възниква като реакция срещу произволността на семантичното описание, анализът по диференциални семантични признаци също не е лишен от значителна доза произволност. Отделните признаци се изолират единствено на базата на лингвистичната интуиция на изследователя и в този смисъл са условни по принцип.

Удобството на този метод на описание е преди всичко в това, че позволява да се представи семантиката като структурирано единство, а не като изоморфно явление.

Компонентният анализ на значението се налага като подход в американската лингвистика, но началото му може да се открие още в структурализма на Л. Йелмслев, който обособява в плана на съдържание елементарни единици – „фигури”. Компонентният анализ, прилаган в американската лингвистика през 60-те и 70-те години на ХХ век, има когнитивен характер и е базиран на три основни принципа: 1) описание на речниковото значение посредством краен набор от елементарни семантични единици (компоненти); 2) представяне на тези компоненти като независими от конкретните езици универсалии; 3) интерпретация на тези компоненти като част от концептуалната система, формираща човешкото познание.

За нашето изследване важни са първият и третият принцип – че семантиката (значението) е набор от елементарни семантични единици, което ще разглеждаме като диференциални семантични признаци, и че тези признаци са част от познавателния човешки опит.

Основният упрек спрямо компонентния анализ като метод на описание е произволността на селектираните семантични признаци, интуитивният характер на формулираните маркери. Упрекът е напълно основателен, но малко неща в лингвистиката могат да бъдат напълно независими от интуицията на изследователя

Под диференциален семантичен признак тук разбираме *минималната семантично изолирана структурна единица от плана на съдържание, която е линейно неделима и без формален израз*. Семантичните признаци могат както да противопоставят, така и да обединяват езиковите форми. Семантичните опозиции, които са основният тип отношение в семантичен план, са всъщност опозиции на отделни семантични признаци. В семантичния признак намират отражение черти, обективно присъщи на денотата (при думите с денотативно съдържание), пряко свързани с логиката на обективната действителност, и/или черти, субективно приписвани от страна на говорещия.

В плана на изразяване ще говорим за *детерминатори*, разбирайки *всички изразни средства (морфологични, семантични и лексикални), които са свързани с изразяване на семантичното съдържание на категорията*.

Стремим се към съчетаване на функционалния, комуникативния и прагматичния подход. Смятаме, че прилагането на тези три подхода позволява по най-добър начин да се представи детерминацията, като се има предвид съдържанието и употребата на определените и неопределените именни фрази.

Функционалният подход описва онези свойства на езиковите единици, които са заложени в тяхната семантика и се проявяват в речта като под формата на различни употреби. Функционалният подход, водещ началото си още от Пражката лингвистична школа, позволява да се разглежда езиковата система през призмата на основното ѝ предназначение – комуникативното. В съгласие с постулатите на функционализма функцията на езиковата единица е част от триадата *съдържание – форма – функция*. Всяко съдържание се материализира в определена форма, която от своя страна се използва в изказването с определена функция. Когато съдържанието е по-сложно структурирано, т.е. включва повече семантични признаци, то и формите, които го експлицират, са повече на брой, а оттам и функциите са повече и по-разнообразни.

Комуникативният подход разкрива свойства на езиковите единици, които се проявяват в общуването, т.е. в комуникативното взаимодействие между комуникаторите, тъй като именно в процеса на комуникация се употребяват езиковите

средства и се актуализират различни интенционални, социални и други комуникативни смисли.

Прагматичният подход отчита като значещ фактор субекта (на първо място говорещото лице, адресанта, субекта на изказването, на второ място – адресата, реципиента, за когото е предназначено изказването). Именно субектът използва езиковите единици и езика като цяло за нуждите и целите на комуникацията. За тези цели субектът прави своя избор на изразни средства, които най-точно отговарят на комуникативното му намерение. Всяка речева формация се изгражда винаги в конкретна комуникативно-прагматична ситуация. «..комуникативно-прагматичните норми определят изцяло речевата комуникация» (Димитрова 2001:13).

Абсолютно се присъединяваме напълно към мнението на О. Ревзина, отнасящо се до граматичния аспект на детерминацията, че „категорията определеност/неопределеност представлява умален модел, в който се възпроизвеждат механизмите, управляващи езиковата референция, езиковата категоризация и изграждането на свързан текст» (Ревзина 1979:71).

Семантика, референция, прагматика. Семантиката и прагматиката са част от семиотичната триада на Чарлз Морис (Ch. Morris. *Foundations of the Theory of the Signs*, 1938; Семантика 1983:37-90). Семантиката изучава отношението знак – обект. Прагматиката изучава отношението субект – знак. Съчетавайки семантичния и прагматичния ракурс при описанието на детерминацията, ние всъщност ще разглеждаме релациите обект – знак – субект (семантична насока) или субект – знак – обект (прагматична насока). Семантиката е свързана с две относително ясно обособени научни сфери – логика и лингвистика, но ние се придържаме основно към лингвистичния аспект на семантиката, като неизбежно биват засягани и някои въпроси от философията на езика.

Множеството семантични изследвания, често от различни изходни позиции, са довели до натрупване на синонимни термини, които в някои случаи са с почти идентично съдържание, но често включват и специфичен нюанс, който не би трябвало да се пренебрегва. Например основното семиотично понятие „знак” и неговата структура се описват в системата на различни частни науки посредством цяла поредица от термини: десигнат (Августин), денотат (Б. Ръсел), сигнификат (Ч. Морис), референт (Ч. Огдън и А. Ричардс), смисъл и значение (Г. Фреге), означаемо и означаващо (Ф. Дьо Сосюр), интенционал и екстенционал (Р. Карнап). Синонимна употреба се среща при термините десигнат – сигнификат, денотат – референт, означаемо – план на съдържание, референция – денотация (Добрев, Добрева 1993). За да изчистим, доколкото е възможно, неяснотата при употреба на тези синоними, ще направим уточнението как ние интерпретираме тези термини. Придържаме се към семиотичните термини на Ч. Морис „денотат” и „десигнат”. Под *денотат* разбираме *единичен член на множеството*, означено със знака. Под *десигнат* разбираме *цялото множество*, означено със знака. В този смисъл десигнатът е съвкупност от денотати, а денотатът е отделен елемент от десигната. Денотация е отношението на знака към неговия денотат, т.е. обектната, съотнесеност на знака. Тя често се разбира двойко: като системната съотнесеност на знака или като актуалната съотнесеност в конкретна семиотична ситуация. Тук под денотация ще разбираме единствено езиковата, системната съотнесеност на знака. За разлика от денотата, който е извънезиков факт, десигнатът е продукт на интелектуалната човешка дейност и има познавателно-логически характер.

В конкретна семиотична ситуация знакът има *референт*. Това е *обектът*, спрямо който знакът се отнася в изказването (в речта). Кое не бива да се разбира

като равенство между референция и употреба (актуализация). Не всяка употреба е референтна, както ще видим по-нататък. Референцията е конкретна употреба, съотнасяне на знака към конкретен обект. Докато актуализация на знака е всяка негова употреба в речта.

Понятието „референция” е едно от основните понятия, което е основополагащо при повечето семантични изследвания. Въпросът за референцията, осъществявана чрез езиковите знаци, е пресечна точка на философията и лингвистиката. Това е фундаменталният въпрос за отношението на езика към неезиковата действителност. Референциалната теория има дълга история. Първоначално референцията се разглежда основно от философска гледна точка, но по-късно тя става възлово понятие и в редица лингвистични теории и изследвания. Теорията за референцията с оглед на езиковите знаци, конкретно с оглед на детерминацията, е широко застъпена и в българското езикознание. Ние напълно споделяме идеята за нейната приложимост и обяснителна стойност, затова ще се придържаме към този подход в настоящото изследване. В логическата семантика понятието «референция» стои близо до понятието «денотация» и е свързано с екзистенцията и истинността реферирания обект. Ние предпочитаме комуникативното разбиране за референцията като начин на употреба, начин на съотнасяне на знака с обекта, пречупен през призмата на говорещия.

Проблемите, свързани с референцията, са достатъчно познати, а класическите трудове са подробно реферирани и анализирани (Аругюнова 1982; Стойчева 2002; Бузов 2004; Философия на логиката 2003, 2008; Маровска 2013). В съвременното българско езикознание се утвърди мнението, че детерминацията не може да бъде описана адекватно извън референциалната теория, като този подход намираме последователно прилаган от редица автори (Ницолова 2008, Маровска 2013 и други).

Ние третираме референцията като *субективен акт на отнасяне на изказването и неговите елементи към извънезиковата действителност в рамките на конкретна речева ситуация*. Което не означава автоматично, че всяко изказване е референтно по силата на включването му в речта. Референцията е *начин, по който говорещият отнася знака към извънезиковия свят*. Което допуска наличието както на референтни, така и на нереферентни фрази в изказването. Тъй като знакът може да бъде виртуален (в езиковата система) и актуален (в речта), съответно приемаме разграничението „денотат” (означаемо в езика) и „референт” (означаемо в речта).

Под *референт* ще разбирате *елемент от действителността, към който е отнесен знакът в конкретното изказване*. Знакът може да бъде употребен референтно и нереферентно. В този смисъл самата реч още на означава непременно акт на референция. Това е по-тясното разбиране за референцията, което има комуникативна насоченост. В по-широк и предимно логико-семантичен план под референт се разбира това, което знакът означава като код.

През последните десетилетия се наблюдава процес на прагматизация на семантиката и в частност – на референцията. В средата и през втората половина на ХХ век се налагат нови логико-философски парадигми, които въвеждат „живия език” и които намират отражение в трудовете на късния Витгенщайн, Джон Мил, Рудолф Карнап, Питър Стросън, Пол Грайс, Джон Сърл, Кийт Донелан и други (Философия на логиката 2008). Късният Л. Витгенщайн (*Философски изследвания, 1945-1953*) се отказва от отражателната теория за езика и се ориентира към реалния език, а не към неговия логически образ

В началото на 70-те години става ясно, че за да се направи пълноценен модел на езика, е необходимо да се съчетаят семантичният и прагматичният подход. Съчетаването им обаче е доста трудно, доколкото става дума за две принципно

различни теоретични концепции. Семантиката разглежда семантичния инвариант на езиковите единици независимо от контекстовите употреби. Прагматиката разглежда именно тези употреби. Тази несъвместимост обаче е само привидна. Всъщност двата подхода отлично се допълват. Семантиката, освен като част от системата, функционира реално в речта, където неизбежно се включват и допълнителни фактори, освен приписаните по силата на езиковия код. Актът на референция се осъществява от конкретен субект в конкретни обстоятелства. Референцията се обуславя и от комуникативните цели на субекта, а не само от когнитивния запас на говорещия.

Важна роля за внасянето на прагматичен елемент в семантиката и референцията има П. Стросън. Прагматизацията на референцията у П. Стросън се изразява във факта, че реферирането спореде него е отношение между три термина – обект, име и използващия името, като допуска да се добави даже и четвърти термин – разбиращия името. Реферирането е нещо, което *може да се извърши от някой, който употребява този израз*” (Стросън 2008:137).

Свой принос към теорията за референцията и определените дескрипции внася Кийт Донелан (Reference and Definite Descriptions, Референция и определени описания. 1966 - Философия на логиката 1988:182-206). Според К. Донелан реферирането е нещо различно от обозначаването. Съществуват референциална и неререференциална употреба. Референциална употреба според Донелан е тази употреба, която има за цел да реферира нещо или някого (Донелан 2008:183). Но за разлика от П. Стросън, който приема всички употреби за референциални, К. Донелан смята, че „определена дескрипция може да се използва и неререференциално” (Донелан 2008:183). Т.е. съществуват и неререферентни дескрипции. В тази връзка К. Донелан различава два вида употреба: атрибутивна (неререференциална) и референциална (Донелан 2008:186). Атрибутивната се отнася за който и да е обект, докато референциалната насочва към един определен и конкретен обект. Приемането на референтни и неререферентни дескрипции (фрази) в изказването съвпада с нашето разбиране за комуникативната природа на референцията. Референцията е дело на субекта и не може да се опише без неговото участие и роля в изказването. Реферираният обект се представя като такъв, какъвто го смята адресантът – познат или непознат, идентифициран или неидентифициран, възможен или невъзможен за идентификация. Според нашето виждане *референцията е субективно съотнасяне (отношение) на елементите от пропозицията към елементите от света*.

През XX век се налага схващането, че езиковият знак се превръща в рефериращ знак при неговата употреба. „Езикът съществува, за да реферира света и човека в него и да разпространява тази информация в човешкия колектив. Следователно неговите функции са две – реферативна и комуникативна.референцията е поводът за възникването на езиците” (Маровска 2013:31). Към днешна дата важните въпроси, свързани с референцията, са въпросите за ролята на прагматичните фактори, за типовете знаци, изпълняващи референтна функция, за микроконтекстите, релевантни за референтната интерпретация. Съвременните теории за референцията се основават на наблюдения над значението и употребата на конкретната субстантивна лексика. Това са имената, натоварени с определено понятийно съдържание и денотиращи обекти от действителността.

Референцията е специфичен вид актуализация, който има за цел да назове обекта като конкретна единица и по възможен за идентифициране начин. С други думи, тук не споделяме твърде широкото по наше мнение разбиране за референцията като всеки акт на употреба, на актуализация. Референтната употреба е частен случай на употреба. Коеето означава, че допускаме и неререферентни употреби на изразните средства. Това са употреби, при които името назовава понятието в целия му обем, а не

чрез негов конкретен, отделен, представител. Начинът, по който ще се извърши номинацията – референтен или нереферентен, – зависи от комуникативното намерение на говорещия. Като проявление на интенцията на говорещия в речевия акт разглеждат референцията П. Грайс и Дж. Сърл (Грайс 1985; Searle 1969). Те разглеждат референцията *като отношение между намерението на говорещия и разбирането на това намерение от адресата* (бел. В.З.). Всяко изказване е съставено от актуални знаци, но не всеки актуален знак е референтен. Референтността на знака се определя от отношението му към обектите в извънезиковата действителност и начина на тяхното представяне в изказването.

Можем да открием два типа схващания за същността на референцията – широко и тясно. В широк смисъл *референцията се разбира като актуализация*, употреба на изказването и в този смисъл нереферентни изказвания няма, тъй като те всички са речеви факти. В тесен смисъл *референцията се разбира като индивидуализация, конкретизация*. Тогава е допустимо в речта да съществуват както референтни, така и нереферентни изказвания. Едните индивидуализират ситуацията и референтите, другите имат обобщаващ характер. Като елементи от езиковия код езиковите единици по силата на речниковото си значение нямат индивидуализираща природа, а се свързват чисто семиотично с таксономичен клас денотати. Включени в реалното изказване тези знаци могат да бъдат употребени или референтно (отнасяйки се към конкретен елемент/-и от класа), или нереферентно (означавайки класа като цяло с оглед на предикатната му природа). Ние приемаме тясното разбиране за референцията, което изхожда от тезата, че езиковите единици са винаги нереферентни, а речевите могат да бъдат референтни или нереферентни. Т.е. референцията представлява акт не просто на актуализация на езиковите средства, а актуализация, водеща до индивидуализация и реферираща отделен представител (или група представители) Референцията може да бъде съпроводена с идентификация. Идентификацията е референтен акт, при който референтът се разбира като „той”, а не като „такъв/някакъв”. Актът на идентифициране става възможен благодарение на предварителните знания на комуникаторите. Приемаме, че е възможна референция и без идентификация. С други думи, идентификацията е индивидуализираща референция.

Определение за референция, което Ст. Димитрова дава, основавайки се на богатата си лингвистична осведоменост и компетенция, е: отношение на актуализираната (контекстуално включена) дума или номинална фраза към обектите от действителността (Димитрова 2009:14). Напълно се присъединяваме към това определение, тъй като то съчетава семантичната и прагматичната страна на референцията. Чисто семантичното разглеждане на референцията е по-близко до теорията за значението и има преимуществено философско-гносеологически характер. В процеса на речта обаче на преден план излиза ролята на комуникатора при осъществяването на референцията. Средства за това осъществяване на референциален израз са деиктичните местоимения, собствените имена и определените дескрипции (по Ръсел) или т.нар. номинална фраза с определителен член (деиктори, актуализатори). На базата на референцията може да се премине към следващата стъпка – идентификацията.

Идентификацията е свързана с две конкретни задачи: 1) идентификация на обекта по отношение на действителността; 2) идентификация на обекта по отношение на текста (кореперенция). Бихме добавили и още една задача – 3) идентификация на обекта по отношение на ситуацията като времево-пространствена система.

В основата на всяко прагматично описание стои аксиоматичното определение на езика като средство за комуникация. Това средство се управлява от комуникаторите и те му придават желаните от тях цели. Решаваща роля за прагматизацията на лингвистиката имат американският прагматизъм (Ч. Морис и Ч. Пърс), Виенският кръжок (Р. Карнап) и Оксфордската философска школа (Л. Витгенщайн, Дж. Остин, П. Стросън, Дж. Сърл). Прагматиката и теорията на комуникацията са всъщност много близки в обекта си на изследване. Прагматиката изучава поведението на знака в реалната комуникативна ситуация. Прагматичният подход към речта все пак не скъсва напълно със семантиката, като основен концептуален център и при прагматичното описание остава теорията за референцията, допълнена от теорията за речевите актове, теорията за интенцията, както и от многобройните разработки в сферата на теорията на комуникацията и функционалния подход. Ориентацията към прагматичния подход е обусловена от следните причини: езикът не съществува извън човека интерпретатор, всеки акт е субективен и в този смисъл творчески. Прагматизацията на описанието води до появата на понятие като "прагматична семантика", разбирана като "семантика на избора, семантика на алтернативите, вариране на синонимни изказвания под въздействие на контекста на общуването" (Почепцов 1984:35 цит. по Тишева 2014).

Сред множеството дефиниции относно предмета на прагматиката се оформя едно общо понятие и то е „употреба” – употреба на знаковите, употреба на езика, наука за речевата дейност, наука за речевите актове, наука за комуникацията и подобни. Въвеждането на понятието „употреба” води след себе си въвеждането и на понятието „контекст”, тъй като всеки речев акт се осъществява в рамките на определен ситуационен и вербален контекст. За основна единица на прагматичното описание се приема изказването (или речевият акт, без да слагаме знак на равенство между двата термина, защото приемаме, че речта не е непременно комуникация). Обект на прагматичните анализи е значението, с което езиковите единици се реализират в конкретна комуникативна ситуация, или още по-конкретно – значението на изказването, реализирано в конкретен речев акт (Тишева 2013:11).

Два фактора обуславят навлизането на прагматиката в лингвистичното описание. Първо, безсилието на чистата семантика, представяща езика статично и едноизмерно, да обясни редица явления в практиката. Репрезентативната функция на езиковите средства не е достатъчна, за да бъдат анализирани конкретните факти, произтичащи от употребата на езика. Това води до осъзнаването, че при тълкуването на реалните речеви факти трябва да се отчитат и факти с неезиков характер – етно- и социкултурни, контекстуални, субективни. Това поставя говорещия в центъра на вниманието. Всъщност двоичното прагматично отношение интерпретатор – знак (по Ч. Морис) е троично: интерпретатор – знак – обект. Чрез избора и употребата на точно определен знак интерпретаторът представя обекта според предишния си когнитивен опит и конкретните си комуникативни цели. Второ, лингвистиката започва да изпитва нужда да премине от статично към динамично описание на езика, описание на езика в действие, т.е. речта.

Прагматичното описание в контекста на комуникацията като цяло се опира на няколко основни понятия: речев, акт, изказване, комуникативен акт, комуникатори, речева ситуация. В увода посочихме, че тези понятия ще са важна част от оперативния ни апарат, което налага да се спрем по-подробно на тяхната същност.

В широк смисъл речта представлява двустранен процес на произвеждане и възприемане. В по-тесен смисъл речта е „говорене”, фонична, произносителна дейност, която може и да няма комуникативна насоченост. В този смисъл правим разлика между „речев акт” и «комуникативен акт». Разликата се основава на

наличието/отсъствието на адресат и съответно обратна връзка. Поради наложилата се практика обаче все пак ще се придържаме се към по-широкото разбиране за речевия акт, което го поставя в отношение на синонимия с термина „комуникативен акт“. Речевият акт е основната комуникативна единица.

При тази изходна позиция речевият акт представлява елемент от процеса на комуникация и не може да бъде описан извън основните действащи лица в този процес – говорещия и слушащия. Изказването се създава от адресанта (продуцента, говорещия) и се възприема от адресата (реципиента, слушащия).

Според един от най-задълбочените изследователи на прагматичната теория и нейното развитие – Ст. Димитрова, терминологичният апарат на прагматиката включва няколко основни понятия (Димитрова 2009:22-35). Тези понятия присъстват и в теорията на комуникацията, което отново доказва близостта между двата подхода. Те са: говорещ (адресант, продуцент); слушащ (адресат, реципиент); контекст – вербален и екстралингвистичен; комуникативна ситуация – всички външни за изказването обстоятелства; контакт – осъществяване на интеракцията, на общуването; речев акт – процес на създаване, реализирани и възприемане на съобщението.

Бихме модифицирали малко тази система чрез включване на два елемента, които според нас играят важна роля в процеса на комуникация: комуникативно средство (код), контакт (пряк, косвен, вербален, невербален) и комуникативна цел (информация, дезинформация, убеждаване, развлечение, въздействие).

В българската лингвистика основен принос за утвърждаване на прагматичния подход при интерпретацията на езиковите факти имат Р. Ницолова, Ст. Димитрова, Й. Тишева (Ницолова 1984, Димитрова 2001, 2009, Тишева 2013, 2014). Според Р. Ницолова прагматиката е определяна като наука за употребата на знаковете, наука за речевата дейност и дори най-общо като наука за комуникацията (Ницолова 1984:3). Като основен предмет на прагматиката Р. Ницолова определя "извършващата се в речта актуализация на пропозицията, вследствие на което се формира изказването, за да изпълни определена комуникативна функция" (Ницолова 1984:35). В контекста на това разбиране граматиката се разширява, като в описанието на езиковите факти се внася и комуникативно-прагматичен компонент, описващ употребата на знаковете в зависимост от речевата ситуация и контекста. Тази позиция напълно съвпада и с нашето разбиране за прагматичния подход към употребата на знаковете в речта. Може да се каже, че прагматиката всъщност е наука за целенасочената речева дейност. Именно в речта съществуват условия, които позволяват на субекта да изрази своето отношение към референта чрез целенасочено избран знак от системата. А доколкото речта е в най-общ смисъл комуникация, то прагматичният и комуникативният подход са взаимно свързани и взаимнодопълващи се.

Семантика и прагматика на детерминацията. През 80-те и 90-те години на ХХ век се налюдава своеобразен бум в изследванията относно детерминацията (свързвана главно с определеността и неопределеността) в семантичен аспект. Авторите започват да излизат от рамките на именната форма и да навлизат в сферата на именната фраза и на изречението. Първи изтъкват водещата роля на детерминацията в структурата на изречението Й. Пенчев, който определя категорията определеност/неопределеност като един от задължителните признаци на изречението, и Св. Иванчев, който прилага темо-ремния подход (Иванчев 1978, Пенчев 1984).

Този преход от словоформа към изказване е съпроводен с преориентиране и на подхода, като формално-граматичното описание постепенно се измества от логико-прагматично и комуникативно. Основен принос за модерния прочит

на детерминацията имат В. Станков, Р. Ницолова, М. Лакова, Г. Гаргов, Т. Шамрай, Ст. Буров, В. Маровска, Ив. Куцаров и други. По въпроса за детерминацията като категория и в частност като категория в българския език са изразявали мнения и редица чуждестранни българисти като Ю. С. Маслов, Хетил Ро Хауге, О. Г. Ревзина 1979, И. Ревзин, V. Koseska-Toszewa и други.

След като изследователите се отказват от тясно морфологичното описание на категорията и нейните средства, още през 80-те години на XX век започва да си проправя път теорията за референцията като възможен аспект при анализа на детерминацията. Референциалната теория е особено подходяща, когато се анализира детерминацията в семантичен план. Постепенно признакът „референтност/нереферентност“ става неизбежен за семантичното описание независимо от частната гледна точка на различните изследователи. Теорията за референцията (при цялата ѝ сложност) се превръща в основна призма, през която се интерпретират речевите факти.

Интересът на изследователите към проблемите на детерминацията не стихва до днес, защото много проблеми остават нерешени. Морфологичните въпроси за членуването постепенно отстъпват място на въпроси, свързани с инварианта на категорията, с нейната типология и семантично съдържание, с опозициите и диференциалните признаци. За сравнително кратко време се родиха изключително голям брой по-общи и по-частни изследвания, които вече е почти невъзможно да бъдат обхванати в цялост. Всяко поредно изследване внася нова гледна точка и стига до собствени заключения. В резултат на това, колкото повече се работи по темата, толкова по-неясна става тя. Съдържанието на детерминацията се оказва твърде богато и твърде разнородно, което определено поставя някои бариери пред лингвистите. Многопосочността на мненията и гледните точки до голяма степен се дължи и на различните подходи, които се прилагат от различните автори. От друга страна, много пъти се оказва, че авторите нямат принципни различия, а различните описания се дължат на чисто терминологични различия, като термините, които авторите ползват, често са всъщност синонимия помежду си. В един момент започна да изглежда така, сякаш споровете не са принципни, а чисто терминологични. Което впрочем изглежда твърде вероятно. В описанието на семантиката се привнесоха похвати, термини и теории от доста широка научна сфера – психология, социолингвистика, логика, прагматика, референциалната теория, когнитивна лингвистика, функционална лингвистика, синтаксис и теорията за актуалното членение на изречението, семантичен структурализъм и т.н.

Можем да обособим все пак три основни направления, в които се движи семантичната интерпретация на категорията:

1. Логическо (когнитивно), което разглежда номинацията като вид квантификация.
2. Референциално (което се проявява в две разновидности: логико-референциално или комуникативно-референциално), което се концентрира върху отношението между номинативното средство и извънезиковия свят. Това всъщност е най-старият подход, макар че първите му представители в българската граматика (още през Възраждането) не осъзнават същността му така, както днес се интерпретира. В контекста на това направление категорията се разглежда и като средство за деиктичност, кореферентност и кохезионна свързаност в рамките на дискурса.
3. Прагматично (функционално, комуникативно), което изхожда от отношението на субекта към означения обект и начините за представяне на този обект с оглед на комуникативната интенция на говорещия.

Разбира се, веднага се оформя и едно средно направление, съчетаващо, доколкото е възможно, посочените три подхода. Това е *логико-прагматичното направление*, което се оказва и най-плодотворно като гледна точка, затова все повече изследователи следват именно този подход. За всички е ясно, че само от логическа или само от прагматична гледна точка описанието на детерминацията би било непълно.

Посочените направления рядко са представени в чист вид. Обикновено се пресичат позициите на авторите, а често едни и същи автори прилагат различен теоретичен подход. Всички тези подходи са оправдани, това са различни възможни ракурси на описание и интерпретация. Например изреченската, пропозиционалната и прагматичната теория, които се базират на тезата, че изречението е комуникативна единица, реализира се в рамките на речевия акт с участието на комуникаторите и представлява пропозиция от логическа гледна точка. Всяко изречение е сложен знак, рефериращ отрязък от извънезиковата действителност. Така че различните подходи всъщност не бива да се противопоставят, те взаимно се допълват, представяйки различни аспекти на детерминацията като езикова категория.

В търсене на истината често биват привлечени и други езици с или без членна система. Българският език се поставя на сравнителна основа с езици като английски, руски, полски, фински, немски. Едва ли някой днес смята категорията детерминация (традиционно свързвана в българистиката с граматичната опозиция *определеност/неопределеност*) за една от обичайните именни категории. Ако има някакво единство в мненията, то е, че тази категория принципно се отличава от традиционните именни морфологични категории. И въпреки напредъка, който бележи българистиката по въпроса, нерешени остават редица въпроси от фундаментално естество, трите най-важни от които са: структура на съдържанието, опозиции, диференциални признаци. За интерпретацията им се използва както теорията на референцията, така и прагматичната теория, а понякога се подхожда и изцяло от гледище на логическата семантика. Частните значения се извеждат от наблюдаваните употреби, т.е върви се от употребата към значението. Като обща можем да приемем позицията, че категорията не може да бъде анализирана само в рамките на словоформата и за описанието на съдържанието ѝ се налага да бъде анализирана минимум именната фраза, а понякога и цялото изказване, дори по-широкият контекст. Семантичната интерпретация на именната фраза пък често е обусловена от семантиката (лексикална и граматична) на глаголната фраза. Затова пълноценният анализ може да се направи единствено като се приеме изказването за основна работна единица.

Въпросът за детерминацията в българистиката. Детерминацията, разглеждана първоначално в рамките на именната морфология и свързвана с опозицията *определеност:неопределеност*, привлича вниманието на българските книжовници още през Възраждането във връзка с формирането на новобългарския книжовен език. През втората половина на ХХ век и началото на ХХI век интересът към категорията и нейните изразни средства рязко нарасна. Българистиката разполага със значително количество изследвания по темата, които макар и противоречиви, допринасят за изясняване на редица частни проблеми и обръщат внимание върху някои специфични аспекти на категорията. Поради многобройността на изследванията ние се прираме само на някои от тях – тези, които смятаме за най-приносни и задълбочени. Те са реферирани аналитично, като представянето на конкретното изследователско мнение е съпроводено от критичен анализ. Отбелязват се въпросите, по които споделяме мнението на дадения автор, както и мненията, по отношение на които изразяваме несъгласие.

Тъй като изследванията по въпроса за детерминацията са изключително многобройни и неколkokратно реферирани подробно, тук ще се спрем само на някои мнения, които според нас имат важна роля за изясняването на проблема и са резултат от задълбочен и дълготраен научен интерес. Най-пълният обзор на написаното по въпросите на детерминацията, започвайки от възрожденските граматика и стигайки до най-новите изследвания, прави Ив. Куцаров, който внася и собствена гледна точка по въпроса (Куцаров 2007:407-447).

В първите новобългарски граматика почти не се обръща внимание на семантиката на категорията. Съществуването на самата категория, необичайна за славянските езици, достатъчно много затруднява първите ни книжовници. Пред тях стои преди всичко въпросът да се приеме ли изобщо съществуването на тази категория, до каква степен тя се дължи на външно влияние и има имитиращ характер, какво представлява членната морфема и как следва да се употребява.

Традиционните български граматика от по-късния период имат най-често описателно-предписващ характер и се придържат строго към морфологичната традиция, като обръщат повече внимание на определеността и определителния член, отколкото на неопределеността (Л. Андрейчин 1944/1978; Стоянов 1959, 1965, 1980; Граматика1983).

Л. Андрейчин, когото с основание можем да смятаме за основоположник на съвременната българска описателна граматика, разглежда определителния член като средство, с което „се означава определеност на предметите, което значи, че даденият предмет се явява в някакъв смисъл *известен....било от непосредствено възприемане, било от предшествуващ разговор, било по логическо допущение*” (бел. В.З.; Андрейчин 1978:177). Въпреки че за Л. Андрейчин семантиката не е основен обект на анализ, от цитираното мнение можем да направим извода, че авторът свързва определеността с многократно използвания признак „познатост”, „известност” на предмета, за който иде реч. Изтъкнати са и факторите, които обуславят тази известност – първо, предметът се намира в ползрението на говорещия („непосредствено възприемане”), второ, известен е от предходния контекст (корелативност в съвременен смисъл) и трето, той е когнитивно познат („логическо допущение”). Впоследствие тези фактори ще бъдат многократно споменавани и изтъквани като причина за представянето на предмета като известен или неизвестен. И трите фактора са приемливи и от днешна гледна точка, като в характера им можем да видим и наченки на прагматично описание (известност, контекстова обусловеност).

Друг ранен опит за по-диференцирано и самостоятелно разглеждане на семантиката на определеността принадлежи на Ст. Стоянов. В редица свои изследвания Ст. Стоянов задълбочава анализа на определеността, но в общи линии остава на едни и същи позиции, заявени още в най-ранните му изследвания. Именно на него дължим утвърждаването на морфологичната категория, която той нарича чрез двете ъ грамемии определеност/неопределеност. Не можем обаче да отречем заслугата му на автор, който пръв отделя специално внимание на категорията, посвещавайки ъ монографични студии (Стоянов 1959, 1965, 1978, 1980). В семантичен план авторът изолира две основни значения на определеността - „индивидуална определеност” (*Ученикът застава пред дъската*) и „количествена определеност” (*Учениците заминаха на екскурзия*). Като част от определеността Ст. Стоянов разглежда и генерализиращата функция на определителния член, което се поддържа като гледна точка в много следходни изследвания, но не влиза в нашата представа за структурата на детерминацията. Въпреки че вниманието на Ст. Стоянов е съсредоточено главно върху определеността, все пак авторът не може напълно да изключи нейния корелат – неопределеността. Ето в каква насока протичат разсъжденията на Ст. Стоянов относно

неопределеността. Той тръгва от следния текст: „Едно време имало *един просяк старец*. Като ходел да проси, все така си думал: „Кой каквото прави, за себе си го прави”. *Една жена* чула тия думивзела, та омесила *една пита* с отрова.....На ти тая пита, ей сега ми я даде *една жена*....(бел. В.З.; Стоянов 1978:148). Ст. Стоянов напълно игнорира наличието на *един* в именната група и разглежда като израз на неопределеност само формите *старец, жена, пита*. На тези неопределени форми той приписва следното значение: *старец* означава *непознато лице в напреднала възраст, непознат старец, но и всеки, всякакъв старец*. Очевидно Ст. Стоянов не анализира цялата синтагма „един старец”, а само съществителното име „старец”, придържайки се към присъщия за него морфологичен поход и анализиране на отделната словоформа. При такова разбиране на неопределеността всъщност се смесват два принципино различни вида употреба на нечленуваните имена – нереферентна и референтна. Например в изказването „*ей сега ми я даде една жена*” референтът е конкретен и определен за стареца, той познава тази жена като индивид, общувал е с нея. Ако игнорираме „една” във фразата, то „жена” има нереферентна употреба, „*даде ми я жена*” (не знам коя, не е важно коя, искам да кажа, че беше жена, а не мъж например). Освен това двете групи с една – *една жена чула...* и *даде ми я една жена...* имат съвсем различна семантика. В първия случай става дума за неопределена жена, във втория – за определена жена, която говорещият вече е виждал. Но за този период от историята на граматиката понятия като референтност все още не са актуални, а лексемата „един” все още е извън полезрението на повечето изследователи, които се ограничават в рамките на граматичните форми на името.

Първ по-сериозно привлича вниманието върху неопределеността Ст. Георгиев (Георгиев 1978). Той за пръв път засяга спорния и до днес въпрос за граматикализацията на лексемата „един” и формирането на неопределителен член в българския език. През 80-те и 90-те години на ХХ век почти всички изследвания се преориентират от анализ на определеността към анализ на неопределеността, на нейните семантични разновидности и средства за изразяване. Причина за това донякъде беше и осъзнаването на лексемата „един” като детерминатор. Това постави на дневен ред въпроси като: каква е структурата на детерминацията в българския език, каква е по-конкретно семантиката на неопределеността, кои са неопределителните детерминатори и има ли в българския език неопределителен член, съществуват ли разновидности на неопределеността и какви са техните особености.

Сложността на неопределените дескрипции отчасти бива обяснявана с по-голямата им комуникативна натовареност. С оглед на функционалната перспектива на изказването тези фрази се свързват преди всичко с ремата, с въвеждането на ново понятие в комуникативната сфера. Първ поставя неопределеността в контекста на теорията за актуалното членение на изречението Св. Иванчев (Иванчев 1978). Свързването на неопределеността с актуалното членение на изречението е проява и на пръв опит да се излезе от морфологичните рамки на описание и да се издигне детерминацията (в частност неопределеността) на по-високо езиково равнище – равнището на синтагмата, изречението, а с навлизането на комуникативния подход – и на равнище изказване.

В средата на 80-те години основите на съвременното интерпретиране на детерминацията (в частност - определеност и неопределеност) поставят публикациите на М. Лакова, Г. Гаргов, В. Станков (Лакова 1983, Лакова, Гаргов 1985; Станков 1984, 1989). Бихме добавили още изследователи, които макар и през призмата на други езици (английски, полски, немски) допринасят за утвърждаването на модерен подход спрямо детерминацията. (Косеска-Тошева 1982, Грозева 1982, Стаменов 1987). Тези автори са сред най-активно работещите върху проблемите на детерминацията и

имат сериозен принос за съвременното българско езигознание, поради което ще се спрем по-подробно на техните трудове и становища, въпреки че съществуват още много автори, които по един или друг повод са се докосвали до темата за детерминацията..

В средата на 80-те години, когато внезапно нараства интересът към категорията определеност/неопределеност в българския език (и особено към неопределеността, която до този момент не е занимавала сериозно езиковедите), най-активни, последователни и задълбочени в анализите си са М. Лакова и В. Станков. Интересът им към тази проблематика продължава повече от десетилетие, като възгледите им търпят видимо развитие.

Едни от изследователите с най-значим принос за съвременната интерпретация на детерминацията са М. Лакова и Г. Гаргов, които отделят многократно внимание на детерминацията, на нейната типология и семантика. В изследванията им (Лакова 1983, Лакова, Гаргов 1985, Лакова 1987, Лакова 1997-1998, Лакова, Гаргов 1998) виждаме последователност в интереса, като същевременно се отдава предпочитание ту на логико-семантичния, ту на прагматичния подход, докато в един момент се стига до логичното заключение, че двата подхода могат да се обособят само с научна цел, но описанието на категорията би било непълно, ако двете гледни точки не бъдат съчетани. Именно М. Лакова и Г. Гаргов поставят началото на съвременното разглеждане на категорията като „семантико-прагматична” (Лакова, Гаргов 1985:40). М. Лакова и Г. Гаргов извеждат категорията от класическата морфология и я издигат на изреченско равнище, изтъквайки връзката ѝ не само с именната, но и с глаголната синтаagma. Авторите често се позовават на референциалната теория, като въвеждат значимото разграничение на сигнификата от референта на името.

На М. Лакова и Г. Гаргов дължим някои от най-важните изводи относно категорията определеност/неопределеност.

Първо, категорията е изреченска и семантиката ѝ следва да се разглежда на равнище изказване с отчитане на всички фактори, влияещи върху изреченската семантика като цяло. М. Лакова разглежда изречението като знак, описващ в субектно-предикатна форма някакъв отрязък от действителността; това описание е представено по определен начин, зависещ от гледната точка и комуникативното намерение на адресанта; като знак изречението е свързано с предходния и следходния вербален контекст, а също и със ситуативния контекст. Изречението е „съставен знак”, който наред с дескриптивната (пропозиционалната) информация, която носи, предава и информация за *начина* (курсив М.Л.), по който говорещият представя тази действителност (прагматична информация). Според М.Лакова трите типа информация, които изречението като съставен знак носи, са дескриптивна информация, прагматична информация и кореферентна информация.

Второ, категорията в типологично отношение е семантико-прагматична и е изградена върху две различни по природата си опозиции – семантична (единичност:неединичност) и прагматична (известност:неизвестност). (Лакова, Гаргов 1985). М. Лакова свързва категорията с двете основни функции на езика – мислооформяща и комуникативна. Това позволява да бъде разглеждана едновременно от семантична (логико-референциална) и комуникативна (прагматична) гледна точка. Основната единица, в която тези две функции се съчетават, е изречението/изказването. В системата на семиозиса това отговаря на „семантика” (отношение на знака към неезиковата действителност, референция) и „прагматика” (отношение на адресанта към знака). Семантиката на знака може да се анализира както в системата на езика (референцията като обозначаване), така и в конкретния речев акт (референцията като

употреба, актуализация). Тези два аспекта на знака не бива да се противопоставят, а да се съгласуват. В изказването тези аспекти не са изолирани, а се допълват. В езика знакът само назовава, обозначава, докато в изказването фразите не само назовават, но и реферират. Следователно референцията може да се интерпретира в две насоки: референция като обозначаване (логико-семантичен подход) и референция като употреба (прагматичен подход). Ако не бъде уточнен прилаганият подход към референцията, се получават доста големи различия във вижданията за признака референтност/нереферентност на дадено име или фраза. Според изразеното на друго място мнение «референцията е отнасяне на основните компоненти на изречението към извънезиковите реалии в процеса на речевата комуникация»(бел. В.З.) (Лакова, Гаргов 1998:116). Съгласно това определение референцията се разбира не в семантичен, а в прагматичен аспект. Т.е. не е свързана с начина на назоваване (езикова номинация), а с начина на означаване (речева номинация). М. Лакова и Г. Гаргов изтъкват разликата (по Дж. Мил, Г. Фреге) между понятийното значение на думата (сигнификат, концепт, конотат) и назоваваната реалия (референт, денотат, номинат). Приемаме изцяло това тълкувание. Абсолютно необходимо е, преди да се използва признакът «референтност», да се направи уточнение за начина, по който се разбира референцията. В това отношение се присъединяваме към М. Лакова и нейното виждане за референцията в комуникативно-прагматичен план. В езика думите не реферират, но и в речта не означава автоматично референция. В речта езиковите средства могат да се употребят референтно или нереферентно.

Трето, заслуга на М. Лакова е класифицирането на именните фрази на три типа: адефинитни, индефинитни и дефинитни (Лакова 1983:156). Това е и първият опит да се представи категорията не като двучленна, а като тричленна система. В основата на това деление стои на първо място когнитивната информация за назования фрагмент от действителността.

Бихме обобщили, че споделяме повечето от твърденията на М. Лакова. На първо място споделяме мнението, че категорията съчетава семантични и прагматични признаци, което определя и нейната типология. Приемаме и становището, че логическата опозиция в съдържанието е единичност:неединичност, но не сме съгласни с прагматичната опозиция известност:неизвестност. Познатостта/известността на обекта има различни степени и измерения, поради което познатостта не предполага автоматично определеност. Съгласни сме, че между различните типове именни фрази има референтна разлика. За особено приносен смятаме възгледът на авторката, че има граматична омонимия при нулевия неопределителен член, като всеки от омонимите има различна функция и се реализира в различна синтактична позиция. Последното смятаме за особено важно, тъй като позволява да се разграничат именни фрази, които до този момент са предизвиквали трудности при определяне на тяхната детерминативност/недетерминативност.

Един от изследователите, допринесъл в максимална степен за изясняването на детерминацията в българския език, безспорно е Валентин Станков. В множество свои публикации той анализира различни аспекти на този лингвистичен проблем, свързани с определителния и неопределителния член, със семантиката на категорията и особено със семантиката на неопределеността (Станков 1984, 1987, 1988, 1993/1994, Станков, Иванова 1989, Станков 1995, Станков 2001, Станков 2009).

В. Станков обособява три типа референция, свързани с детерминацията (Станков 2001:26-27): 1) индивидуална, която бива: специфична и неспецифична. Специфичната визира конкретен индивидуален обект: *Жената влезе в магазина отстреща, Той иска за се ожени за една шведка/за шведката*. Неспецифичната визира клас обекти с присъщите им признаци: *Той иска да се ожени за шведка*; 2)

атрибутивна, която се основава на признаците на обекта, като има предвид познатия пример на К. Донелън „Убиецът на Смит е луд” – не се знае кой е този убиец, това е човекът, който е убил Смит; 3) генерична, с която се реферира целият клас обекти или типичен представител на класа: *Лъвът е животно, Лъвовете са бозайници*. Тази класификация всъщност повече прилича на типовете определеност и неопределеност, отколкото на типовете референция. Всъщност авторът разглежда референтния статус на различните типове именни фрази с детерминатор. Видимо той приема генеричните фрази за референтни, което не съвпада с нашето виждане. Освен това ни се струва излишна т.нар. атрибутивна референция, която е повлияна от изследванията на Донелън. В описанието липсват фразите с нулев член, които в редица случаи също могат да бъдат референтни. В. Станков споделя широкото разбиране за референцията като актуализиране на дадено съобщение. В по-късно свое изследване той вече говори за следните видове референция: специфична, неспецифична, атрибутивна, генерична, определена, неопределена, местоименна, деноминативна (със собствено име); деиктична и анафорчна. (Станков 2009). Виждаме, че тези видове, които посочва В. Станков, са доста различни по природа, което прави класификацията нееднородна. Не сме склонни да приемем това твърде широко според нас разбиране, което води до размиване на референтния акт. Освен това в това виждане се смесват две различни неща – реферирането като акт на конкретна номинация (специфична, генерична, определена и т.н.) и средствата за този акт (местоименна, деноминативна).

В първите си изследвания, посветени на детерминацията, В. Станков се опитва да формулира инварианта на определителния член и чрез него – на определеността. Според В. Станков определеността е свързана с признака „известност на обекта за двамата комуниканти едновременно – както за говорещия, така и за слушащия” (бел. В.З.). Това е определено прагматично описание на семантиката, отвеждащо директно към речевата ситуация. Тук авторът все още работи с признака „известност”, прилаган през 60-те години от Питър Стросън (Strawson P. *On Referring*. 1963, цит. по Станков 1987). Вече споменахме, че не включваме признака известност/познатост в семантичното съдържание на детерминацията. Но В. Станков използва и друг прагматичен признак – идентифицираност, който споделяме и който става опорна точка във всички по-късни работи на автора. Семантичният инвариант на определителния член (респ. определеността) авторът дефинира по следния начин: „Определителният член изразява двустранна (за адресанта и адресата на съобщението) идентифицираност (бел. В.Ст.) на обекта на изказването в неговата *тоталност* (бел. В. Ст.) за дадена ситуация.” (Станков 1987:410). Още в тази относително ранна своя публикация В. Станков налага два семантични признака, с които по-късно продължава да си служи в семантичното описание – това са когнитивният признак „тоталност” и прагматичният признак „идентифицираност”. Промъква се, макар и да не е подчертан от автора, и признакът „двустранност”, който ще се окаже особено съществен при по-нататъшните анализи. В. Станков клони повече в посока на прагматичността и се отнася с известно недоверие към използването на референциалната теория, според него е „невъзможно търсенето на семантичния инвариант на определителния член на базата на езиковата референция” (Станков 1987:410), защото има членувани имена с нереперентна семантика, напр. *Петров е съдията на мача* (примерът е на В.С.). Според нас обаче в примера „съдията” членуването име не е нереперентно. То назовава конкретен референт, уникален в ситуацията на игрището и идентичен с глаголното лице. Ако изказването е отговор на въпроса „Кой е съдията на мача?”, смятаме, че в отговора се реферира определен субект – Петров (=съдията). Безспорно в предикативна позиция, както ще видим, нереперентните фрази са обичайно явление, но точно в този пример смятаме, че не става въпрос за нереперентна употреба.

Впоследствие интересът на В. Станков се насочва основно към неопределените именни синтагми. Още през 80-те години В. Станков започва да прави разлика между разновидности на неопределеността. Първоначално той говори за опозиция в рамките на неопределеността, която нарича “конкретна неопределеност” (имена, поставени в актуална ситуация) и „обща неопределеност” (имена, поставени в неактуална ситуация) (Станков (1987:415)). В по-късните си изследвания В. Станков заменя опозицията конкретна:обща неопределеност със специфична:неспецифична. Роля за налагането на тези термини определено има англоезичната лингвистика.

Признаците, които В. Станков приема за релевантни по отношение на детерминацията, са следните. На първо място това е признакът [\pm идентифицираност] на обекта от участниците в комуникативния акт. Този признак е определен като комуникативния компонент в категорията, част от прагматичната опозиция известно:неизвестно. Определеност значи [+идентифицираност], неопределеност означава [-идентифицираност]. Опозицията е идентифицираност:неидентифицираност и е прагматична по природа. Тя може да се дължи на: 1) познатост на обекта от вербалния или/и ситуативния контекст; 2) обектът се намира в ползрението на комуникаторите; 3) обектът е уникален; 4) обектът е част от общия фонд знания за света на комуникаторите. Сравнението с цитираната по-горе позиция на Л. Андрейчин показва, че двамата автори всъщност не се различават особено по отношение на определеността/идентифицираността.¹ В. Станков приема разграничението между неспецифичната и нереферентната неопределеност, според което нереферентната неопределеност притежава само един признак, той е [+сигнификативност] и е синтактично ограничен в предикативна употреба.² В рамките на неопределеността авторът включва случаите на едностранна идентифицираност и неидентифицираност. Т.е. опозицията се очертава по следния начин – определеност (двустранна идентифицираност) : неопределеност (едностранна идентифицираност или неидентифицираност). Така спорните в продължение на десетилетия фрази с един, на които се приписва значение „едностранна идентифицираност” (което може да се нарече и „едностранна неидентифицираност”) попадат в сферата на неопределеността, а не на определеността, както ще видим, че се наблюдава при други автори. Например Й. Пенчев категорично смята, че един-фразите са определени и съответно един е маркер за определеност. (Пенчев 1984).

От Дж. Хокинс (Hawkins J. *Definiteness and Indefiniteness*. 1978, цит. по Станков 1987) В. Станков приема когнитивните признаци *тоталност/нетоталност*. Определеността е носител на признака «тоталност», а «неопределеността» - на признака «нетоталност». Това е доста близо като разбиране до различаваната от Ст. Стоянов количествена определеност, имайки предвид различната семантика на неопределената и определената форма на името. Например: „*деца* от класа поднесоха венец пред паметника” и „*децата* от класа поднесоха венец пред паметника.” (Стоянов 1980:6-7). Според В. Станков семантичният признак „тоталност” (цялост) е инвариантен за определеността, присъствайки във всички случаи на употреба на членувано име. Двата признака, формиращи семантиката на определеността, са „двустранна идентифицираност на обекта” и „тоталност”, *разбирана като единственост* (бел. В.З.) в дадената ситуация. (Станков 1987:417). Признакът „тоталност” се развива в по-късни изследвания на други автори, а както личи и от цитата на В. Станков, този признак се приема за синоним на признака „единственост”.

¹ Виж стр. 14 тук.

² У М. Лакова (Лакова 1983,1987) подобно разграничение е предложено чрез термините индефинитни-адефинитни фрази и съответно - квантифицирани- неквантифицирани фрази.

Обобщение на принципните си възгледи за неопределеността В. Станков прави в студията си „Семантични особености на категорията неопределеност на имената в българския език” (Станков 1995:87:150). Това е най-детайлното описание на неопределеността във всичките ѝ семантични разновидности, богато аргументирано чрез разнообразни примери и парафрази. В това изследване семантиката на неопределеността е представена чрез следния набор от семантични признаци: *двустранна и едностранна идентифицираност, тоталност, референтност и сигнификативност*. (Станков 1995:104). Всъщност тук се посочват признаци, присъщи и на определеността – например двустранна идентифицираност, тоталност, референтност. В споменатата студия намираме и някои корекции на по-ранни авторови концепции, нови семантични признаци, както и задълбочаване в спецификата на изразните средства на неопределеността – главно нулевия член и един. Според автора нулевият член показва, че за адресанта не е важен конкретният обект, а класът, към който този обект принадлежи. Признакът *идентифицираност* В. Станков свързва с признака *тоталност*. Това е идентифицираност на обекта в неговата цялост. Признакът *тоталност* се използва при описанието на категорията и от други автори (Стоянов 1980, Куцаров 2007). Така се очертава втората опозиция в категорията, вече семантична по природа: *тоталност:нетоталност* или *единичност:неединичност*, която е когнитивна по природа. Опозицията, която ползва Т. Шамрай – *лимитираност:нелимитираност* – е семантично много близо до *тоталност:нетоталност*. Този признак най-добре се илюстрира с броими обекти в множествено число или неброими обекти в единствено число. *Войниците напуснаха сградата, Децата излязоха от класната стая, Дай ми книгите от масата!, Изсипах захарта от плика, Олиото е свършило*. Но според нас за реализацията на този признак много важна роля имат контекстът, именната и особено глаголната семантика. Глаголите от свършен вид, означаващи изчерпване на действието, се съчетават с членувани имена, носители на семантичния признак *тоталност*. Сравни *Ядох хляб/Изяхох хляба, Пия мляко/Изпих млякото, Чета роман/Прочетох романа (целия)*. Тук е невъзможно да се появи нечленувано име, тъй като именната и глаголната семантика ще влязат в противоречие. За тълкуването има значение и дискретността на обекта. Дискретни множества като *молив, книга, кон* допускат двойка интерпретация – като индивидуализация и като *тоталност*. При недискретни множества *тоталността* е по-явна. *Дай ми халвата!* (цялата, а не част само), *Поддай ми хляба!* Но *Дай ми книгите!* може да означава както „всичките”, така и „тези книги”. Друг фактор, който влияе върху тълкуването, е актуалността/неактуалността на изказването – *Маймуните са забавни/Маймуните скачат от клон на клон; Книгите са източник на знания/ Книгите са на масата; Плодовете трябва да се мият/Плодовете са полезни/Плодовете са загнили*. Двете опозиции, с които работи В. Станков, имат връзка с референтността на фразите. Според автора членуваните с определителен и неопределителен член имена са винаги референтни, а членуваните с нулев неопределителен член могат да бъдат както референтни, така и нереферентни. При последните референтността се определя от контекста, а не е на граматично ниво, както е при първите. Въпреки това смята, че «референтността е релевантен семантичен признак за категорията *определеност/неопределеност*» (Станков 1995:97). В. Станков въвежда и един нов за дотогавашните му възгледи признак – *сигнификативност* (Станков 1995:98-103). За този признак се позовава на аксиоматичното схващане за двойката природа на езиковия знак. Знакът, от една страна, означава понятие, система от признаци на клас обекти. Този клас (понятие) е сигнификат на името. От друга страна, знакът означава и

конкретен обект (денотат, десигнат).³ Така в последните изследвания на В Станков семантиката на категорията е представена чрез следните признаци: *идентифицираност (двустранна или едностранна), тоталност, референтност, сигнификативност* (Станков 1995:104). В структурно отношение авторът вижда категорията като изградена от следните семантични разновидности: 1. Определеност, 2. Специфична неопределеност, 3. Неспецифична неопределеност, 4. Нереферентна неопределеност. Така категорията всъщност се оказва четиричленна, ако приемем, че избраните варианти са разновидности на една и съща категория. Т.е. има една «определеност» и три вида «неопределеност».

В. Станков е учен с изключително сериозен принос към изследването на определеността и неопределеността. Много уместно е въвеждането на прагматичната опозиция двустранна:едностранна идентифицираност. Но по отношение на едностранната идентифицираност може да се дискутира дали тя е *вид определеност* или *вид неопределеност*. Не сме убедени и в необходимостта от въвеждането на признака „сигнификативност”. Не съвпадат напълно и вижданията ни относно референтността и нереферентността на именните фрази.

Автор на многобройни публикации по темата със значителен принос за анализа на категорията определеност/неопределеност е Т. Шамрай (Шамрай 1987, Шамрай 1989, Шамрай 1990, Шамрай 1993, Шамрай 1997). Интересът ѝ датира още от края на 80-те години, като в по-късните си изследвания добавя нови аспекти в описанието. Т. Шамрай предпочита опозицията *дискретност:недискретност*, тъй като според авторката детерминацията е свързана с различаване на дискретното и недискретното представяне на мисловното съдържание. Признакът „дискретност” обаче е трудно приложим към недискретни множества и абстрактни имена. Иначе действително категорията се основава на квантификация на елемент спрямо цялото множество, но разбирано в смисъл на опозицията екстенционал – интенционал. А относно определянето на категорията като „аспектуална”, приемаме подобна квалификация в смисъл, че чрез средствата на категорията говорещият представя определен концепт от своя гледна точка, т.е. категорията дава възможност по различни начини да се назове даденият концепт в зависимост от комуникативните намерения на говорещия. Т. Шамрай всъщност отхвърля всички споменати дотук семантични признаци с аргумента, че са обусловени от комуникацията и контекста и могат да се репрезентират както от определени, така и от неопределени форми. Но ние категорично смятаме, че категорията и нейните форми не могат изобщо да бъдат тълкувани без привличане на контекстово-комуникативните обстоятелства. Същността на детерминацията не се изразява просто в именуване на нещата, а в именуване по определен начин, който е именно комуникативно предопределен. Така че комуникативните фактори не само не могат да се изключат, а дори трябва задължително да се отчитат, когато се интерпретира семантиката на дадена именна фраза. Безусловно обаче се присъединяваме към следното мнение на Т. Шамрай: «Определителният член не привнася никакви инвариантни семантични характеристики на името в денотативно-отражателен план. Този факт, както и «факултативността» на употреба на членуваните и нечленуваните имена по отношение на едни и същи обекти, дават достатъчно основания тези имена да бъдат разглеждани като интерпретационни езикови средства, т.е. като две форми, с които са свързани различни езикови

³ В. Станков употребява термините „денотат” и „десигнат” като синоними, но ние се придържаме към семиотичната теория на Ч. Морис, съгласно която денотат е назованият единичен обект (в речта – референт), а десигнат е синоним всъщност на понятието, на сигнификата. Денотатът е обект, а десигнатът е система от признаци на клас денотати. Виж Ч.Морис. Основи на знаковата теория - Семиотика. М., 1983, ред. Ю.Степанов.

интерпретации на определено мисловно съдържание» (Шамрай 1987:146). Т. Шамрай изразява недвусмислено съмнение в ефективността на признаците *известност*, *познатост*, когато става дума за определените форми. Действително известността е доста неясен критерий, дори и да е налице познатост, най-важното всъщност е как говорещият желае да представи референта, дори и да е познат, в своето изказване. Според авторката тези признаци са твърде неясни, размити. Напр. *Боли го глава* и *Боли го главата*. И двете форми са коректни, въпреки че обектът е познат и на двамата комуникатори. Според нас тази двойка коректност се дължи на факта, че се обръща внимание върху различна информация. В *Боли ме глава* става дума за факта кое ме боли – глава, а не корем, зъб. В *Боли ме главата* употребата на определената форма е обусловена от факта, че става дума за единствено и в този смисъл точно познат референт, тъй като всяко тяло има една глава. Същото се отнася и до други уникални референти като нос, гърло, корем, стомах и т.н. Но при *Боли ме зъбът*, *Боли ме ухото*, *Боли ме ръката*, когато референтите са повече от един, се изисква уточняване от страна на адресата: *Кой зъб? Коя ръка? Кое ухо?*.

Най-задълбоченият труд на Т. Шамрай върху категорията е студията «Типологична характеристика на категорията определеност/неопределеност (върху материал от български и фински език)». Това е един от най-задълбочените и всеобхватни анализи на определеността и неопределеността както от семантично, така и от функционално гледище. В нея авторката прави обстоен анализ на опитите да се типологизира категорията определеност/неопределеност от когнитивно и референциално-комуникативно гледище, като отхвърля утвърдени признаци като "известност", "непознатост", "неидентифицируемост", "инклузивност", а свързва инвариантната семантика на категорията с опозицията „лимитираност:нелимитираност“. Определените форми изразяват отграниченост, лимитираност, дискретност на обекта, а неопределените са немаркирани с този признак и представят обекта откъм неговите признаци. Признакът "лимитираност" авторката разбира като "експлицитно изразено отрицание на невъзможността от съотносимост на името с всички обекти на множеството", а с признака "нелимитираност" говорещият "отрича задължителната съотносимост на нечленуваното име към всички обекти от множеството" (Шамрай 1990:138). Т. Шамрай приема категорията за лингвистична универсалия, което, от своя страна, означава, че тя е твърде слаба граматически, зависеща е от комуникативно систематизиращи средства и механизми на дискурса. Дори се изразява мнението, че категорията определеност/неопределеност изобщо не е лингвистична категория, а по-скоро категория на обикновения език, посредством която хората организират и предават своя опит. Приемаме това отдалечаване от строгата граматика, тъй като всички наблюдения над категорията или отделни нейни сегменти сочат, че тя е силно зависима от дискурса, независимо с какви средства – граматични или не – разполага даден език. Говорещият е заинтересуван с оглед на комуникативните си цели и оценката на комуникативната ситуация да установи успешна референция. Под «успешна» разбираме информацията, вложена от говорещия, да достигне и правилно да се декодира от адресата. Т. Шамрай не приема, че комуникативните признаци са конституиращи лингвистичната категория, тъй като ги намира за твърде «външни». Поради което авторката отрича позната дихотомия «идентифицируемост/неидентифицируемост», като се аргументира с обстоятелството, че нечленувани имена могат да се употребят след членувани в текста. Освен това определени форми могат да означават и напълно непознати обекти – *Винаги влиза в спор с професора, когато е на изпит, Той още не е намерил идеала си*. Но не знаем какъв е предходният текст на тези изказвания. Възможно е той да дава информация за обектите «професор», «идеал» и те да не са всъщност абсолютно непознати. Например:

Проф. Петров преподава органична химия на сина ми и на изпит Стефан винаги влиза в конфликт с професора.

В последните две десетилетия значително внимание на детерминацията отделя и Ст. Буров, който внася нов нюанс в изследванията, като свързва детерминацията с категориалните особености на съществителното име (Буров 1996, Буров 1998, Буров 2004, Буров 2008). Той пръв се спира на въпроса за съчетаемостта на детерминаторите с различните разреди съществителни имена. Определеността според него е свързана с категориалния признак на съществителните имена, а именно признака „предметност”. Ст. Буров въвежда и понятието “референциален статус”, който по-късно е основополагащ в изследването на В. Маровска (Маровска 2014). Съществителните имена Ст. Буров разглежда през призмата на категориални за имената признаци като: броими - неброими, конкретни - абстрактни, одушевени – неодушевени, лица – нелица, предметни – непредметни. Смятам, че всеки от тези признаци е в състояние да повлияе върху реализацията и семантиката на определени (респ. неопределени) форми. Например идентификацията е по-недвусмислена и очевидна при имена, означаващи конкретност, предметност, одушевеност, персоналност. Много по-логично за нас е да мислим конкретни предмети и лица като идентифицирани или не. Докато идентификацията на абстрактни същности е по-трудно осъществима. Непредметната референция е доста заобикаляна в българското езикознание.

Отношението *определеност:неопределеност* и *абстрактност:неабстрактност* изисква специално внимание, което Ст. Буров основателно му отделя. Приемайки идентификацията като акт, безспорно свързан с детерминацията, Ст. Буров прави една важна от наша гледна точка корекция на термина „идентифицирани”. Авторът изразява предположението, че всъщност става дума за „идентифицируеми” (Буров 2008:53). Смятаме, че има доста съществена разлика и изборът на причастие (идентифициран - идентифицируем) има принципно значение. „Идентифициран” означава *осъществен акт на идентификация*. „Идентифицируем” означава *възможен акт на идентификация* (бел. моя – В.З.). Тази възможност може да се реализира или не в изказването. Т.е става дума за прагматичен потенциал на говорещия, който потенциал може да се реализира или не. В търсене на семантичния инвариант на категорията Ст. Буров се опитва да представи семантиката на определеността и неопределеността през призмата на функционалната граматика, базирайки разсъжденията си основно на руската функционална граматика. В контекста на функционалната теория категорията *определеност/неопределеност* се разглежда като универсална семантична категория, присъща на всеки език независимо от това, дали намира или не морфологичен израз. Така категорията се интерпретира като функционално-семантично поле, присъщо и на езици, които не притежават морфологична членна система, напр. руски, полски. Подобна е интерпретацията на редица чуждестранни българисти, както и на авторите на Българо-полската съпоставителна граматика (1990). Обикновено от такава широка функционална перспектива подхождат автори, които анализират езици без морфологизация на категорията.

В структурно отношение моделът на Ст. Буров за детерминацията се основава на семантичните признаци [*±специфичност*] и [*±определеност*]. Основна опозиция е *специфичност:неспецифичност*, а в рамките на специфичността се противопоставят *определеност – неопределеност*. Ст. Буров приема, че „признаците, конститутиращи семантиката на категорията, са логико-семантичен (специфичност/неспецифичност) и прагматичен (определеност/неопределеност или по-добре двустранна/едностранна идентифицираност” (Буров 2004:359). Този цитат обобщава принципната позиция на автора по отношение на детерминацията и нейната

семантика и структура. Според схемата, която представя Ст. Буров, само в аргументна позиция имаме специфичност (определеност – неопределеност) и неспецифичност, докато в предикатна позиция категорията е ирелевантна (Буров 2004:359). Внимание на тази зависимост обръща и Р. Ницолова (Ницолова 2008), но именно Ст. Буров подчертава връзката между категориалните признаци на името и неговата възможност да изразява специфичност или неспецифичност. Ст. Буров е склонен да приеме, че абстрактните имена трябва да се включат в категорията заедно с конкретните имена. Докато според В. Станков абстрактните имена не могат да се специфицират и при тях детерминаторът е всъщност интензификатор с факултативна употреба. Например: *Настана (една) невъобразима паника*

Едно от най-новите изследвания, засягащи детерминацията, е монографията на В. Маровска „Референция и рефериране в света на езика” (2013). В тази монография детерминацията е представена като една от проявите на рефериращата функция на езика. Изходна точка и методологическа основа на изследването е теорията за референцията, която и ние смятаме за най-адекватната теория, способна да обясни по-голямата част от въпросите, свързани със семантиката на детерминацията. Независимо че детерминацията е само част от въпросите, на които е посветено изследването на В. Маровска, авторката с цялата нужна теоретична сериозност засяга най-важните и най-спорните теми по въпроса, съчетавайки конкретноезиковия аспект (диахронен и синхронен) с общотеоретичния, базиран на референциалната теория. За описание на различните прояви на определеност и неопределеност В. Маровска използва като основно понятие термина „референтен статус”, който намираме за уместен и удобен за приложение в описанието на референцията и в частност на детерминацията. Референтният статус е свързан с възможността на имената да назовават отделен референт или да назовават общото понятие, означено с името. Референтният статус е комуникативно-прагматична характеристика на съобщението. «Функционално-дискурсивната характеристика *референтен статус* се основава на възможността именната синтаagma да назовава реалия от извънезиковата действителност (референт), или да не назовава реалия (референт), а да изразява само общо понятие.» (Маровска 2013:196). Коментирайки семантичното съдържание на категорията в цялост и на определеността в частност, В. Маровска прибегва до семантичните признаци: конкретност, абстрактност, идентифицираност (идентифицируемост), референтност, тоталност⁴. Тоталността се разбира като признак, представляващ комбинация от два признака – множественост и определеност. Впоследствие се прави уточнението, че става въпрос за «двустранна определеност» по-точно. Но това означава, че тя се проявява само при имена, назоваващи множества или в множествено число. Според авторката «членуването е комбинация от идентифицируемост + референтност + тема» (Маровска 2013:154). Като синоними на признака «тоталност» (разбиран като комбинация от множественост + определеност) се приемат термините «цялостност» и «количествена определеност». Смущаващ за нас е признакът «множественост». Не е много ясно какво точно визира той, но със сигурност не се отнася до граматичната множественост. И ако тоталността е множественост + определеност, не бихме ли могли също така да говорим и за комбинация единичност + определеност. Единичният обект е не по-малко цялостен от множеството и в този аспект към него също е приложим

⁴ В. Станков, базиращ се на Б. Ръсел, Дж. Хокинс, също видяхме, че използва признака тоталност. Според него определеността изразява тоталност а неопределеността - нетоталност (Станков 1978-1998). За «тоталност» говори и Ив. Куцаров, макар той да предпочита термина «конкретност» (Куцаров 2007). Според В. Маровска местоимението «един» изразява нетоталност, част от множеството изразяват и фразите с един: *Едни студенти те търсиха* (пример на В.М.).

признакът тоталност, цялостност. Признакът *тоталност* е представен като логически еквивалент на комуникативния признак *двустранна определеност*. Всъщност становището на В. Маровска максимално се доближава до това на В. Станков, според когото семантичният признак тоталност е семантичен инвариант на определеността, заедно с признака двустранна определеност. Ив. Куцаров предпочита да говори за «конкретност» вместо за «тоталност», но В. Маровска не приема термина «конкретност», тъй като според нея той влиза в противоречие с генеричността като една от употребите на определеността. (Маровска 2013:176). Според нея е достатъчно да се каже «*двустранна определеност* (идентифицираност) на обекта в неговата *цялост*» (курс. В.М., Маровска 2013: 176). Получава се конкуренция между доста сходни в семантично отношение признаци - *тоталност* (Станков), *конкретност* (Куцаров), *цялост* (Маровска). Според В. Маровска «определеност в граматически смисъл означава *идентифицируемост* (бел. В.З.), т.е. говорещият *може да посочи* (бел. В.З.) относително точно предмета, мисли, че може да го посочи, или пък просто се представя като можещ да го посочи, макар че на практика може и да не е всъстояние да направи това» (Маровска 2013:205). В това мнение бихме посочили две неща: първо, авторката говори за определеност в «граматически смисъл», но всъщност има предвид прагматично-комуникативен признак; второ, отбелязва се елементът на потенциалност, на възможност за идентификация, която обаче на равнище изказване остава нереализирана. Това напълно съвпада с мнение, което сме изразили по-рано (Зидарова 1994). В. Маровска има желание да изтъкне тази потенциална възможност, но не съумява да намери достатъчно подходящ термин. Според авторката наименования от типа «възможност за идентифициране», «идентифицируемост» са доста сполучливи, но твърде неудобни в слообразователно отношение. Безспорно терминът «идентифицируемост», който използва и Ст. Буров, е тромав, но стои най-близо до същността на признака, съдържайки намек за потенциалност, за възможност на идентификацията. Затова и ние избираме него въпреки словобразователното неудобство.

Референтният статус на имената, който според авторката бива два вида – определен и неопределен в съответствие с традиционно наложените термини, е представен по следния начин. Има два типа референтен статус – определен (двустранна определеност) и неопределен (едностранна определеност). Всеки от двата типа референтни статуси включва трите разновидности – индивидуална, генерична и количествена определеност. Противопоставянето *двустранна – едностранна определеност* при В. Маровска е почти идентично с опозицията на В. Станков *двустранна - едностранна идентифицираност*. Прави впечатление, че авторката не включва именни фрази с нулев член в примерите си, а те трябва да имат също своя «референтен статус», освен ако авторката ги приема за винаги нереферентни. Предполагаме, че това се дължи на обстоятелството, че В. Маровска съсредоточава вниманието си преди всичко върху определеността. Смуцаващо е и едно противоречие – на едностранната *определеност* (един+име) се приписва *неопределен* статус (бел. В. З), макар че на други места ясно се подчертава, че «един» изразява определеност. Друго несъгласие, което можем да изразим, е приписването на определен/неопределен референтен статус на генеричните фрази, които авторката сама определя като нереферентни. Не смятаме за необходимо и обособяването на отделна разновидност „количествена” определеност. В примера „*Жените от вашия отдел....*” може да става дума не за всички жени от отдела, а за контекстово-ситуационно определени, конкретни жени. А в „*Едни жени от вашия отдел....*” може да видим неопределеност от типа „някави жени”. Изниква и въпросът за интерпертацията на изказването „*Една жена от вашия отдел донесе списъка*”. Въпросната „жена” би могла да бъде както

неопределена (някаква), така и определена (знам коя беше тази жена, но не искам да уточнявам).

В. Маровска прави сериозен опит да представи определеността и неопределеността от референциално гледище. На базата на доброто познаване на граматичната традиция авторката представя своето виждане за структурата и семантиката на категорията. С много от нейните тези изразяваме съгласие. На първо място с подхода, който авторката прилага, защото смятаме, че тази категория не би могла да се опише адекватно без да се използва теорията за референцията. На прагматичния аспект на категорията е обърнато по-малко внимание, но това всъщност не влиза в задачите на монографията.

Описателните граматика на българския език задължително включват и анализ на именната категория определеност/неопределеност. В Граматиката от 1983 г. категорията е представена в съответствие с възгледите на Ст. Стоянов, който е автор на съответния раздел. В най-новите описателни граматика на български език категорията продължава да бъде част от българската морфология, но описанието ѝ е съобразено с постиженията на съвременната лингвистика, наблюдава се превес на семантиката, разширяване на периметъра от значения и изразни средства (Куцаров 2007, Ницолова 2008).

Макар и да не е показал специален интерес към детерминацията, Ив. Куцаров в своята „Теоретична граматика на българския език. Морфология” (2007) се спира и на темата за определеността и неопределеността като част от българската морфологична система. За автора това е една от морфологичните категории на имената. За да избегне наистина неподходящото традиционно наименуване на категорията като „определеност-неопределеност”, той се обръща към граматичната традиция и предпочита да нарича категорията „положение”, следвайки терминологията на Ал. Теодоров-Балан от 40-те години на XX век. Авторът прави може би най-изчерпателния преглед на многобройните трудове и становища по въпроса за определеността и неопределеността. Историческият преглед води до обобщения относно това, в какво състояние се намира българистиката по въпросите на детерминацията и кои проблеми подлежат на разглеждане. А това състояние е доста обезсърчаващо: Според Ив. Куцаров това е категория „по отношение на която българистиката все още е най-далеч от истината» (Куцаров 2007:407). Не можем да не се съгласим с това заключение. Ив. Куцаров определя категорията като „една от екзотичните прояви на съвременния български език”, но това заключение е приложимо главно когато разглеждаме българския език в славянски контекст. В европейските езици категорията е напълно утвърдена, широко застъпена, с разгърнати изразни средства, макар че в различните езици структурата на категорията може да притежава и специфични структурно-семантични особености. Коментирайки семантичното съдържание на категорията, Ив. Куцаров приема за обединяваща семантика на определеността признака „конкретност” който намира за по-уместен от термина „определеност”. (Куцаров 2007:450). Съответно за основна опозиция се приема опозицията конкретност-неконкретност с главното значение на немаркирания член абстрактност (Куцаров 2007:450). Основание да приеме признака „конкретност” за инвариантен по отношение на определеността му дават изследвания и на други автори, които ползват аналогична терминология (Иванчев 1978, Шамрай 1989). Общото семантично съдържание на категорията е представено по следния начин: „семантичното съдържание на морфологичната категория положение се основава на *отношението на явленията, означени с имена, към конкретността – индивидуална, количествена, обобщаваща* (бел. В.З., Куцаров 2007:452). Казано по този начин, на категорията се отнема една от най-специфичните ѝ характеристики – прагматичността.

Признакът конкретност, с който е заменено традиционното название „определеност“, се реализира в три семантични разновидности, както сочи цитираното определение – индивидуална, количествена и генерична. В това отношение намираме сходство с позициите на Ст. Стоянов и В. Маровска. За инвариант на определеността можем да приемем само индивидуалната конкретност. Количествената и обобщаващата (генеричната) са твърде спорни и от наша гледна точка не влизат в семантичния обем на определеността, а са контекстово зависими реализации. В структурно отношение авторът се колебае между традиционната двучленна структура (определеност:неопределеност) и по-иновативния подход като към тричленна структура, опирайки се на доста популярното противопоставяне двустранна - едностранна идентифицираност, което вече включва и прагматичен компонент в съдържанието. Впрочем на въпроса за структурата на категорията все още никой не е дал категоричен отговор, макар че самите описания и анализи на текстове сочат, че тричленният модел е по-вероятен.

Р. Ницолова е един от най-изтъкнатите български морфолози и е неизбежно в граматиката си („Българска граматика. Морфология”, 2008) да не обърне сериозно внимание върху детерминацията, още повече, че и по-рано тя е заявявала авторските си интереси към тази тема във връзка с прагматичното описание на езика и с местоименната система (Ницолова 1980, Ницолова 1986, Ницолова 1990).

Надредният термин, посредством който Р. Ницолова описва широката спектър от значения и форми, е „детерминация”, която категория се приписва на съществителните имена. За прилагателните авторката използва термина „членуване”, което напълно съвпада и с нашето виждане за разликата между детерминацията като категория и членуването като морфологична практика. Детерминацията е дефинирана като граматична категория със семантико-прагматичен характер, свързана с изказването, речевата ситуация и участниците в комуникативния акт. Значението на детерминацията се проектира не само върху именната група, но и върху цялото изречение, като на категорията се приписва текстова функция, свързана с изграждането на кохезионните връзки в текста. По отношение на семантичната структура на категорията Р. Ницолова разграничава следните структурно-семантични разновидности: *обективна определеност* (фиксираност), *субективна определеност* и *неопределеност*. Диференциалният семантичен признак „фиксираност” е важен от диференциална гледна точка, тъй като определеността може да се съчетава само с фиксираност, докато неопределеността може да изразява както фиксираност, така и нефиксираност. Опозициите, върху които Р. Ницолова построява модела на категорията, са *определеност:неопределеност*, *специфичност:неспецифичност*, а както се вижда и от опозицията *фиксираност:нефиксираност*.

Р. Ницолова структурира категорията и анализира признаците на базата на аргументно-предикатната структура на изречението, което е специфичен и новаторски подход. Аргументите са маркирани с признака референтност, а предикатите са нереферентни. Съответно опозицията *определеност:неопределеност* се реализира само в аргументна позиция. В рамките на специфичността авторката различава специфична определеност и специфична неопределеност. Неспецифичността е присъща само на неопределеността. Признаците *специфичност* и *неспецифичност* са свързани с логическия аспект на категорията, но възниква въпросът дали тези признаци съответстват на други, които често са използвани, а именно *единичност* и *нееднучинност*. Неспецифичността се определя като означаване на десигната (концепта, екстенционала), а специфичността означава референт (определен или неопределен, интенционала, обект или множество). Което отново свежда противопоставянето до обект – множество. Опозицията *специфичност:неспецифичност*, която е логико-семантична, е

надредна спрямо опозицията определеност:неопределеност, която е комуникативно-прагматична. Р. Ницолова стъпва върху теорията за референцията при описание на детерминацията. Авторката тръгва от противопоставянето референтност:нереферентност и в съответствие с него различава *референтна и нереферентна именна група*. За Р. Ницолова, както и за нас, от първостепенна важност е описанието на детерминацията да започне от разграничаването на двата основни вида употреба на имената – референтна и нереферентна.

Р. Ницолова подхожда към детерминацията от три взаимосвързани аспекта (Ницолова 2008:85). 1. Отношение *референт – обект*, което има логико-семантичен характер и представя обекта в екстенционален и интенционален план. 2. Отношение *лице – референт* (като под „лице“ се разбира както говорещият, така и слушащият). 2. Отношение *референт – свят*, в което се различават референтна и нереферентна употреба. При референтната употреба съществува обект, към който е отнесен именният израз. С оглед на изреченската семантика името е аргумент или адюнкт. Референтната употреба е свързана с отношението на лицето към обекта. Т.е. *само при референтните групи имаме прагматичен компонент* (бел. В.З.). Референтната употреба се свързва с аргументните позиции, а нереферентната – с предиката. При аргументна употреба на имената има две опозиции. Опозицията *определеност:неопределеност* се преплита с опозицията *специфичност:неспецифичност*. Първата опозиция е прагматична, а втората е когнитивна. При нереферентна употреба (предикат) тези фактори са нерелевантни. В това отношение нашата позиция стои максимално близо до тази на Р. Ницолова.

Насоките, в които разглежда детерминацията Р. Ницолова, са две - референциална и прагматична. В основата стои обаче референциалният аспект на името. Тръгва се от референтната/нереферентната употреба и после се разглежда ролята на прагматичните фактори при референтна употреба.

Аналитичният преглед на най-важните и най-задълбочените изследвания върху детерминацията в българския език е наложителен, защото е важна част от състоянието на българската лингвистика и съдържа ценни наблюдения и констатации относно детерминацията, част от които споделяме. Видно е обаче, че авторите рядко споделят обща позиция по темата. Различия се наблюдават както по отношение на методологията, така и по отношение на терминологията. Натрупано е голямо количество термини, най-често това са названия на семантичните признаци, които авторите приемат за релевантни. Много е трудно за читателя да се ориентира в това голямо количество от разнородни гледни точки. Поради тези обстоятелства семантичното моделиране на детерминацията представлява изключително предизвикателство.

Структурен, семантичен и прагматичен модел на детерминацията.

В българската лингвистика структурирането на детерминацията чрез система от диференциални признаци е широко разпространено като метод, според нас това е много подходящ подход при структурирането на езиковите категории. Понякога признаците се посочват отделно, друг път се представят под формата на опозиции. Именно от посочените опозиции можем да съдим за отношението на изследователя към един или друг семантичен признак. Ето какво разнообразие се наблюдава по отношение на семантичните признаци, формиращи семантиката на категорията: *референтност, единичност, известност, дефинитност* (М. Лакова); *единичност, екзистенциалност, всеобщност* (В. Косеска-Тошева, Г. Гаргов); *референтност, тоталност, идентифицираност, сигнификативност* (В. Станков); *специфичност, определеност,*

идентифицираност (Ст. Буров); *дискретност, лимитираност* (Т. Шамрай); *референтност, тоталност, определеност, идентифицираност* (В. Маровска); *специфичност, референтност, фиксираност, определеност* (Р. Ницолова). Най-често анализираните опозиции са:

определеност:неопределеност, идентифицираност:неидентифицираност, референтност:нереферентност, единичност:неединичност. Много от авторите залагат и на добилата популярност специфична:неспецифична неопределеност (у Р. Ницолова – субективна:обективна определеност). Това многообразие от признаци се дължи според нас на две причини. Първо, различен терминологичен апарат на авторите, които наблягат или повече на логическата, или повече на комуникативната страна на категорията. Второ, желанието на всеки автор да представи оригинално описание, внасяйки нови и нови признаци.

Всъщност значителна част от посочените семантичните признаци са твърде близки по съдържание и между тях можем да открием елементи на синонимия. Например при признаците тоталност, единичност, специфицираност, лимитираност, цялостност, конкретност. Всички те визират един отделен обект от понятийното множество. Признаците определеност и неопределеност са почти лишени от съдържание, въпреки тяхната традиционност. Те не дават яснота по въпроса какво точно е определеност, респ. неопределеност, кога обектът е «определен» и какво означава това. Въсъщност всеки автор се опитва да замени тези утвърдени признаци с нови именно защото „определеност” и „неопределеност” звучат неконкретно и неясно откъм съдържание. Едва ли някой би могъл да каже какво точно означава един обект да е „определен” или „неопределен”.

Дихотомичният модел на категорията се оказва очевидно незадоволителен, за да обхване сложното съдържание и разнородните признаци. Затова все по-често се среща мнението, че в структурно отношение категорията не е двучленна, а поне тричленна. Според нас става дума въсъщност за градуална структура, при която на двата полюса се намират т.нар. определеност и неопределеност, но между тях има множество преходни етапи, семантични нюанси. Затова и комплексът от детерминатори, обслужващи детерминацията, е твърде богат и разнороден. Именно тази стъпаловидност на категорията, най-вече в прагматично отношение, ни кара да избегнем опозитивното структуриране и да разграничаваме т.нар. от нас «семантични сфери/семантични възли» в структурата на детерминацията. Тези сфери се отличават със специфичен набор от семантични признаци и се реализират в специфични синтактични позиции в изказването.

Като отчитаме постигнатото досега в българистика, предлагаме нашето виждане за начина, по който може да бъде описана и структурирана именната детерминация. Трите водещи насоки в наше описание са *семантична, референциална и комуникативно-прагматична*. Смятаме, че съчетаването на тези три ракурса дава възможност да се направи относително достоверен и изчерпателен модел на детерминацията.

В семантично отношение анализираме именните фрази с оглед на тяхната денотация, връзка с извънезиковата действителност и логическите операции над екстенционала, водещи до квантифициране на отделен негов елемент.

Референцията интерпретираме не в тесния смисъл, присъщ на логическата семантика и философията на езика, за които референцията стои твърде близо до денотацията и е свързана с признаци като истинност и екзистенциалност на обекта. Не я интерпретираме и в твърде широкия смисъл, който я приравнява до актуализация, употреба на езиковите изрази. Нашето схващане е, че референцията е целенасочен и субективно детерминиран акт на употреба от страна на говорещия с

оглед на комуникативния акцент, който говорещият желае да постигне. Затова допускаме съществуването както на референтна така и на нереферентна употреба на името. При референтна употреба се има предвид, че името назовава конкретен обект, елемент от екстенционала, който говорещият е в състояние да изолира като отделен. При нереферентна употреба говорещият използва името не по отношение на отделен референт, а с целия присъщ му екстенционал, като се включват всички интенционални признаци на класа. Актът на референция за нас има комуникативна насоченост. В българското езикознание преобладава тясното разбиране за референцията като вид начин на актуализация (Карагъзова 1982, Лакова, Гаргов 1985, Стаменов 1987, Станков 1987, Зидарова 1994 и др.). Това е в синхрон с разбирането за референцията на П. Стросън, че само в състава на изказването именните фрази могат да бъдат отнасяни към референти.

П. Адамец различава *завършена референция* (fullyconsummated) и *успешна референция* (successful). Успешна е тази референция, когато говорещият е осъществил акт на референция, но обектът не може да бъде идентифициран от слушащия. Завършената референция е тази, при която обектът недвусмислено се идентифицира от слушащия (идентифицираща референция). Това становище съвпада и с нашето разбиране за референцията.

В прагматично отношение разглеждаме детерминацията на първо място с оглед на комуникативните цели на говорещия. Лингвопрагматичната насока се изразява в отчитане на ролята на комуникаторите, особено на продуциращия субект, който построява изказването на първо място с оглед на комуникативната си компетентност и на второ място – с оглед на комуникативните си намерения. Именно от прагматична гледна точка говорещият избира и съответните изразни средства, които съответстват на комуникативните му намерения.

С помощта на логическата семантика, която предписва по-строги правила, не може да се представи общозадоволително категорията детерминация. Защото само логическата интерпретация е с недостатъчна обяснителна сила. Само прагматичният подход пък дава твърде широко поле за интерпретации, които най-често са оспорими или недоказуеми. Задоволителна обяснителна сила показва теорията за референцията, но разбрана не в логически, а в комуникативен план. Но най-пълно описание може да се постигне според нас единствено при съчетаването на трите ракурса – семантичен, референциален и прагматичен.

За общо семантично съдържание на категорията приемаме *отношението на участниците в комуникативния акт към предмета на съобщението*. Т.е. как говорещият представя определено мисловно съдържание с оглед на комуникативните си намерения. Концептуалната ни база се свежда до следните тези:

- съдържанието на категорията е с подчертано комуникативно-прагматична насоченост и се реализира в рамките на речевия акт;
- определящо значение за интерпретацията на фразите имат двамата участници в комуникативния процес - адресантът и адресатът;
- прагматичната интерпретация се предхожда от логическа операция над екстенционала;
- адресантът прави индивидуална проекция на предмета на съобщението, представяйки го по желан от него начин;
- различните комуникативни проекции, които получава предметът на съобщението, не засягат концептуалното съдържание на знака, а само неговите комуникативни измерения;
- отделното изказване е зависимо по оста „изказване – текст” и по оста „изказване – ситуация”.

От двамата комуникатори приемаме, че водеща роля има говорещият, тъй като той е продуцентът на изказването. Но не подценяваме ролята и на слушащия, тъй като без него не може да се осъществи успешен в комуникативно отношение речев акт. В зависимост от предполагаемата информираност на адресата говорещият прави собствена проекция на мисловното съдържание, което иска да предаде. Т.е. представя предмета на съобщението по адекватен за намеренията и възможностите си начин. Този начин обаче трябва да е съобразен до известна степен и с познавателната компетентност на адресата, ако говорещият иска да постигне успешен в комуникативно отношение акт. Два фактора определят начина, по който субектът ще представи назования обект или множество. Първо, как субектът *може* да представи обекта (което зависи от когнитивно-познавателните възможности на субекта); второ, как субектът *иска* да представи обекта (което зависи от комуникативните намерения на субекта).

Семантичните признаци, посредством които може да се представи семантичното съдържание на детерминацията, са свързани с начина на означаване и логическите операции, извършвани спрямо екстенционала - квантификация; с комуникаторите и начина, по който те желаят да представят обекта – референтно или нереперентно; с комуникативните намерения на адресанта и косвено с комуникативната компетентност на адресата – да се извърши ли не идентификация. Три операции се съчетават при детерминацията на обектите: *квантификация (логическа); референция (комуникативна); идентификация (прагматична)*. Именно на базата на тези три операции ще се основават и семантичните признаци, които приемаме за релевантни. Тъй като не смятаме за нужно да увеличаваме и без това големия брой от признаци, ние се опитваме да опростим, доколкото е възможно семантичния модел, като сведем признаците до необходимия минимум. Не сме склонни да проявяваме и терминологично словотворчество, тъй като го намираме за опасно начинание, затова се опираме на система от познати вече признаци, които смятаме за релевантни.⁵

Приемаме, че за описанието на семантиката на детерминацията необходимият минимум от признаци е: [±единичност], [±референтност], [±идентифицируемост] и [±идентифицираност]. Всеки от тях може да бъде представен опозитивно. Но трябва да подчертаем, че докато при признаците [±единичност] и [±референтност] наистина става дума за взаимнопротивоположни признаци, то в прагматично отношение съществува градуалност в процеса от неидентифицираност към идентифицираност. Между двата полюса стои признакът [идентифицируемост].

I. **Признакът [±единичност]** е когнитивен и се изразява в сингуларизация на обектите. Той е резултат от логическата операция, извършена спрямо екстенционала. Когато не се означава сингуларен обект/множество в неговата цялост, името участва в изказването с предираща семантика и назовава класа от интенционална гледна точка. Трябва да се прави разлика между признаците [единичност] и [единственост]. Единственост е обективна характеристика, съществува само един такъв обект. Т.е. множеството е равно на единица. Докато единичност се отнася за един денотат, но той не е задължително да е единствен, а може да е част от цял клас подобни денотати. Единичност може да се изрази с всяко броимо съществително, чийто екстенционал е членим. Например „масата” е единичен представител на класа мебели „маса”. Единственост изразяват сравнително малко на бой думи от типа луна, слънце, както и апелативите *Иван, Мария, Пловдив*, описателни собствени имена като *Първата световна война, Баташкото клане*. Признакът

⁵ Бихме искали да отбележим, че не приемаме обособяването на т.нар. количествена определеност, която въвежда Ст. Стоянов и след него някои автори също включват в модела на категорията. Според нас такова значение се реализира само в някои случаи, при това то винаги може да бъде интерпретирано и по друг начин, в който няма количествена семантика

„единичност” няма връзка с количеството обекти – обектът може да е един или да е някакво множество от еднородни обекти. В този смисъл той не е свързан с признака количество на обектите. Става дума всъщност за противопоставяне на обект (подмножество) – множество. Бихме използвали и синонима „конкретност” като най-близък до „единичност”, но го избягваме поради факта, че той навежда на корелат „абстрактност”, а не това е същността на опозицията. В семиотично отношение единичност се свързва с отделен обект, а неединичност – с десигната (концепта), който името означава. Референтни фрази от типа *Купих книгата, Направих резервация в един хотел, Разговарях с лекарите в отделението, Срецнах се с кмета* квантифицират обекта/обектите, отделяйки ги от цялото множество. Признакът [+единичност] е най-присъщ на собствените имена, чиято основна функция е да индивидуализират и идентифицират обекта. Затова референтни фрази, маркирани с признака [+единичност], могат да се разширят със собствено име, тъждествено в денотативно отношение: *Купих книгата „Пощенска картичка”, Направих резервация в един хотел – „Царевец”, Разговарях с директорите Николов и Петров.*

II. Признакът [±референтност] е комуникативен (в съответствие с нашето по-тясно разбиране за референцията като субективен акт на отнасяне) и позволяващ на говорещия да представи обекта по два начина - референтно или нереферентно. Нереферентност е налице тогава, когато обектът е назван с оглед на предиращите го признаци. Референтността предполага съществуване на конкретен обект/индивид, за когото се отнася изказването. Референтни са имената (фразите), съотнесени с конкретен индивид/елемент от екстенционала. Например: *Счупих чащата; Прочетох книгата; Къщата изгоря; Децата са на двора; Вчера се скарах с една продавачка; Намерих портмоне на спирката; Отсреща стои една жена и ни наблюдава.* Нереферентни съответно са имената (фразите), с които се назовава целият екстенционал на името и то от интенционална гледна точка като съвкупност от признаци. Например: *Това е чаша за вода; Обичам да чета книги за животни; Имам нужда от нова рокля, Петров бе избран за министър.* Нереферентна е употребата, при която името назовава целият екстенционал, присъщ на знака по силата на езиковия код. При референтна употреба се акцентира върху обекта, а при нереферентна – върху качествата на класа обекти. Нереферентност имаме, когато името е в предикативна позиция (предикатив в състава на именното сказуемо). Тогава името назовава целия клас обекти като носители на даден признак. Например: *Това е списание.* = Това е x, което е [вид периодично издание] = Това е вид периодично издание; *Тя остана вдовица.* = Тя е x, което е [жена, чийто съпруг е починал] = Тя е жена, чийто съпруг е починал. Възможно е обаче и в предикативна позиция името да е референтно. Това се наблюдава при изказвания за тъждество, в които референтът съвпада с глаголния субект: *Васил е приятелят на дъщеря ми, Лисабон е столицата на Португалия, Никола е първата ми любов.* Предикативът може да придобие референтност и ако получи разширение чрез определение или определително изречение: *Това е колата, с която катастрофирахме; Това е списанието, което си купих вчера.* Спорни са случаите, в които името е в аргументна позиция. Например: *Купих си чанта – Искам да си купя чанта.* В логическо отношение няма съществена разлика между употребата на „чанта” в изказванията *Това е чанта* и *Купих чанта.* И в двата случая на преден план се изтъква атрибутивната природа на обекта. В комуникативно отношение обаче, с оглед на цялостната семантика на изказването, същите имена могат да бъдат определени като референтни. Те назовават конкретен обект от съответното множество. За този прочит спомага и миналото време на глаголната фраза, с което се придава конкретно измерение на изказването и на неговите елементи. Имената в *Купих книга, Намерих пръстен, Срецнах коминочистач* означават в комуникативно отношение „купих конкретна

книга”, „намерих конкретен пръстен”, срещнах конкретен коминочистач”. На преден план се извежда конкретният денотат, а не признаците на класа. Тъй като даваме предимство на прагматичния аспект на фразите и изхождаме от комуникативното съдържание на изказването, предпочитаме да разглеждаме имената в такива изказвания като референтни. Въпреки това сме склонни да приемем, че този вид фрази стоят максимално близо до неререферентните, без обаче да са безусловно такива. Тяхната референтност се променя в посока неререферентност, ако сменим контекста, като придадем на изказването неактуалност или хипотетичност. Това става чрез промяна на глагола сказуемо и неговите модално-темпорални параметри. Според нас в система на реалис употребата е референтна, името се отнася до конкретен реален обект; в система на иреалис името има същите референциални качества – неререферентност, както и в предикативна позиция. При неререферентните фрази прагматичните признаци са ирелевантни.

III. **Признаците [±идентифицируемост] и [±идентифицираност]** са прагматични и са свързани с начина, по който говорещият може и иска да представи обекта, както и с начина, по който е представен обектът в реализираното изказване. Смятаме, че признакът [±идентифицираност] стои максимално близо до признака [±определеност], който обаче се стараем да избягваме, поради неговата неяснота и множеството разнородни употреби, които са размили съдържанието му, както и поради връзката му с членуването и морфологичната интерпретация на категорията. Идентификацията е познавателен акт, който представлява доведен докрай процес на познание. Той се предхожда от индивидуализация и се противопоставя на предикацията. Идентификацията представя е винаги референтна. Тя представя обекта като «той», докато предикацията представя обекта като «такъв». Идентификацията традиционно се свързва с признака «познатост» на референта, който също има прагматично измерение. Познатостта на референта е докомуникативна познавателна характеристика. Тя може да е достатъчна, но и да не е достатъчна като предварително условие, за да се осъществи идентификация. Всеки идентифициран обект е познат, но не всеки, който е познат, задължително би могъл да бъде идентифициран. Например: От прозореца на колата ми помахна млада жена. В случая имаме визуална перцепция, която не е достатъчно познавателна, за да налага идентифициране на въпросната жена. По тази причина не смятаме признака [познатост/известност] за семантично релевантен в съдържанието на детерминацията. Този признак приемаме само за пресупозитивна база на останалите прагматични признаци.

Признакът [±идентифицируемост] е свързан с възможността на адресанта да осъществи идентификация. Тази възможност може да бъде реализирана в изказването и тогава се актуализира и признакът [+идентифицираност]. Ако възможността остане неосъществена на ниво изказване, се актуализира признакът [-идентифицираност]. Признакът [±идентифицираност] е свързан както с адресанта, така и с адресата. Докато признакът [±идентифицируемост] е свързан основно с адресанта, с неговата познавателна компетентност и прединформацията, с която разполага. Градацията, която свързва прагматичните признаци, е следната: неидентифицираност (*Работя в училище, Сестра ми работи в болница, Живяла съм с момиче от Пловдив*) – идентифицируемост (*Работя в едно училище, Сестра ми работи в една болница, Живяла съм с едно момиче от Пловдив*) – идентифицираност (*Работя в училището отсреща, Сестра ми работи в болницата, Живяла съм с момичето от Пловдив*). Когато е налице едностранна идентифицируемост (възможност за идентификация само от страна на говорещия), има разминаване между информационните системи на комуникаторите. Актуализират се признаците [+идентифицируемост] и [-неидентифицираност]. Ако говорещият знае, че събеседникът му е недостатъчно

информиран, ще прибегне до неопределена именна конструкция или до конструкция, подсказваща, че той разполага с повече информация от адресата. Например: *Живея с момиче от Плевен, Живея с едно момиче от Плевен*. Ако говорещият е наясно, че събеседникът му разполага с достатъчната информираност за референта, ще използва конструкцията: *Живея с момичето от Плевен*.

Най-интересна от комуникативна гледна точка е ситуацията, в която говорещият, разполагайки с възможност за идентификация, не я осъществява поради някакви свои съображения – било поради това, че смята идентифицирането в този момент за ненужно, несъществено, било поради желание да укрие информацията, с която разполага. Например в изказването *Дълги години работех в един завод за пластмаса* адресантът явно не смята за нужно да конкретизира въпросния завод. Т.е. неидентифицираността е следствие на първо място от комуникативната интенция на говорещия, а на второ място – от предполагаемата информираност на адресата. От значение се оказва не само възможността, но и желанието за идентификация. За точния семантичен прочит на такива фрази от голямо значение е контекстът – невербален и вербален. Факторите, които влияят върху интерпретацията на именната фраза, са вербални и невербални. Сред вербалните трябва да отбележим: 1. Семантика на съществителното име – например имената *колежка, приятелка, съседка, братовчедка* предполагат достатъчна познатост и възможност за идентификация; 2. Семантика на глагола – например глаголи за перцепция, за познание; 3. Граматични параметри на сказуемото като време, лице, начин на изказване, наклонение, като от най-голямо значение са темпоралността, модалността и персоналността. В плана на реалис, в плана на миналото/настоящото и в първо лице (когато субектът на действието и субектът на изказването съвпадат) са налице оптималните условия за реализиране на признака [+идентифицируемост]. В плана на бъдещето и в условия на иреалис, както и с отдалечаване на говорещия от субекта на действието, е по-вероятно фразата да се интерпретира посредством признака [идентифицируемост].

Отношението между [+идентифицируемост] и [+идентифицираност] има следните разновидности:

1. Референтът е идентифицируем и идентифициран за двамата комуникатори: *Работя в аптеката от три години* (аптеката, в която се намираме; аптеката, за която говорим);
2. Референтът е идентифицируем само за говорещия, но остава неидентифициран в изказването и съответно - неидентифициран за адресата: *Работя в една аптека от три години* (несъмнено знам в коя аптека работя, но не уточнявам в изказването коя е тя и съответно аптеката остава неидентифицирана за адресата). Но с така структурираното изказване аз давам сигнал на адресата, че зная коя е тази аптека и бих могла да я идентифицирам и за слушателя в следващото изказване например. *Работя в една аптека от три години. Тя/Аптеката, която се намира точно срещу пощата*.
3. Референтът е идентифицируем за говорещия и неидентифициран за адресата на изказването. Тази комбинация съвпада с предходната, но говорещият използва различно изказване, тъй като комуникативните му намерения са различни от тези в точка (2) - *Работя в аптека от три години*. Първоличният глагол изключва възможността говорещият да не зная коя е тази аптека, но целта на изказването не е да извърши идентификация, а да подчертае спецификата на референта – че това е аптека, а не поликлиника, магазин, фирма и т.н.

Еднаквите семантични признаци, реализирани обаче в различни по структура изказвания, сочат, че независимо от познавателната база за изказването на първо място е важна комуникативната нагласа на говорещия – как той *иска* да представи референта. При промяна на граматичните параметри на изказванията обаче

прочитът би могъл да бъде различен. Например: *Жена му работела преди години в една аптека*. Дистанцирането на говорещото лице от съобщението го отдалечава и от възможността за идентификация.

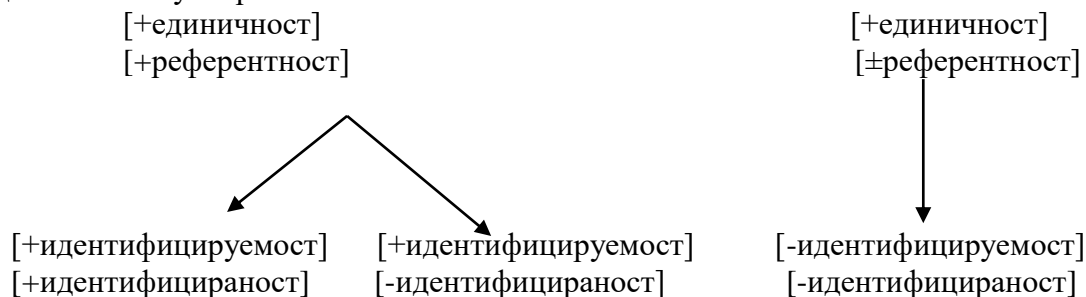
В прагматично отношение връзката *говорещо лице – степен на информираност – референт – реципиент* допуска различни варианти:

- И говорещият, и слушащият разполагат с достатъчно информация и възможност, за да извършат двустранен акт на идентификация и реализират тази възможност в изказването. В този случай се актуализират признаците [+идентифицируемост] и [+идентифицираност].
- Говорещият разполага с необходимата информация, за да идентифицира референта, но не реализира тази възможност в изказването си. Причините за тази нереализирана възможност могат да бъдат различни: защото не предполага у слушащия подобна информираност, защото смята идентификацията в конкретното изказване за ненужна или несъществена, защото не желае поради някакви свои съображения да идентифицира референта. В такава случаи потенциалната възможност за идентификация остава нереализирана в речта и на равнище изказване е налице неидентифицираност. Актуализират се признаците [+идентифицируемост] и [-идентифицираност].
- Нито говорещият, нито слушащият разполагат с възможност да идентифицират референта. В този случай се актуализират семантичните признаци [-идентифицируемост] и [-идентифицираност].

С оглед на признаците [\pm идентифицируемост] и [\pm неидентифицираност] са допустими следните варианти за вербализация:

- [+идентифицируемост] и [+неидентифицираност] *Чета книгата* (която ми даде).
- [+идентифицируемост] и [-неидентифицираност] *Чета книга*. (а не вестник или списание)
- [+идентифицируемост] и [-неидентифицираност] *Чета една₂ книга за Възраждането*
- [-идентифицируемост] и [-неидентифицираност] *Дай ми една₁ книга!* (някаква книга, която и да е)

В структурно отношение с оглед на когнитивните, комуникативните и главно на прагматичните признаци, както и на съответните им детерминатори, моделът на детерминацията може да се представи по следния начин, като се вземат предвид непредикативните употреби⁶:

Съответните детерминатори на тези комбинации са следните:

N-m- *апелатив*
този N

един₂ N

един₁ N *някакъв N*
0₁ какъв(то) и да е

⁶ Посочените маркери са предмет на самостоятелен анализ в частта *Детерминатори*.

Относително пълният модел на детерминацията, включващ четирите семантични признака, с които ние работим - [\pm единичност], [\pm референтност], [\pm идентифицируемост] и [\pm идентифицираност], би могъл да се представи като включващ следните семантико-прагматични сфери (семантични възли):

Сфера 1.

[+единичност]		<i>Това е Мария.</i>
[+референтност]	N-т	<i>Котката спи на стола.</i>
[+идентифицируемост]	този N	<i>Тази котка е бяла.</i>
[+идентифицираност]	апелатив	<i>Мария замина за Пловдив.</i>

Сфера 2.

[+единичност]		
[+референтност]		<i>Преди години бях омъжена за един архитект.</i>
[+идентифицируемост]	един ₂ N	<i>Работя в едно училище.</i>
[−идентифицираност]		<i>Отседнахме в един хотел.</i>

Сфера 3.

[+единичност]		<i>Дай ми чаша!</i>
[\pm референтност]	0 ₁	<i>Купих си чанта. Получих писмо.</i>
[−идентифицируемост]	ня- +N	<i>Внезапно изскочи някакво куче.</i>
[−идентифицираност]	един ₁	<i>Запознала се с един художник</i>

Тези три сфери се реализират само в аргументна позиция. Именно в такава позиция прагматичните признаци са от изключителна важност при представянето на референта. Тричленният модел на категорията включва само тези варианти. Но съществува и още една възможност. Това са именни фрази в предикативна позиция и в някои случаи на аргументна позиция, когато са употребени в система на иреалис или в неактуално изказване. Тогава имената означават единствено езиковия концепт, приписан им по силата на езиковия код. Те са носители на признаците [−единичност] и [−референтност], а името означава целия си екстенционал. В този случай прагматичните признаци стават нерелевантни. Това позволява да обособим четвърта семантична сфера, която се противопоставя на предходните три сфери и което прави модела на детерминацията четиричленен.

Сфера 4.

[−единичност]	N + 0 ₂	<i>Тя е студентка. Това е котка.</i>
[−референтност]		<i>Мразя хлебарки. Обичам мляко</i>
		<i>Искам да имам син</i>
		<i>Искам да стане министър</i>

По-горе посочихме, че в четвъртата сфера, на която е присъща на първо място предикативност, на второ място хипотетичност, са възможни и варианти от типа N-т в изказвания за твърдение: *Петров е учителят по химия на сина ми, Сопот е родното място на Иван Вазов, Паусий Хилендарски е авторът на „История славянобългарска“.*

Ако използваме прословутия „сватбен“ пример за Мери и шведа, за когото иска да се омъжи, като предпочетем избаникът да е българин, ще получим следните варианти:

1. Мери се омъжи за българин
- 1а. Аз се омъжих за българин
2. Мери иска да се омъжи за българин
- 2а. Аз искам да се омъжа за българин

3. Мери се омъжи за един българин
 4. Мери се омъжи за българина
 5. Той е българин

- 3а. Аз се омъжих за един българин
 4а. Аз се омъжих за българина

В изказване (1) и (1а) името „българин“ може да се интерпретира като „точно определен българин“ или като „българин, а не англичанин“. В първия случай името реферира конкретен обект, а във втория – клас обекти, класа на българите, и е нерелевантно. Ако говорим за конкретен обект, в първоличното изказване обектът е идентифициран за говорещия, а в третоличното изказване обектът може да е идентифициран за говорещия, но може и да не е идентифициран. Ако говорим за класа обекти, името е неутрално в прагматично отношение.

В изказване (2) и (2а) хипопетичността на действието подсказва, че името „българин“ е употребено нерелевантно. Възможен е само прочит „българин, а не англичанин“. Прагматичните признаци отново са нерелевантни.

В изказване (3) и (3а) важна роля има съвпадението или несъвпадението между говорещо и глаголно лице. В изказване (3) лицата не съвпадат. Мери със сигурност знае за кой българин се е омъжила, но за говорещото лице този българин може да е както идентифициран, така и неидентифициран. В изказване (3а) говорещият знае за кого се е омъжил, обектът е идентифициран за него, но остава неидентифициран за адресата на ниво изказване.

В изказване (4) и (4а) обектът „българин“ е идентифициран и за Мери, и за говорещото лице, и за адресата.

В изказване (5) името „българин“ е нерелевантно и означава концепта „българин“ – лице от български произход. Прагматичните признаци са нерелевантни.

Поради очевидно сложните семантика, разнолика интерпретация, разнообразни изразни средства и специфично функциониране детерминацията трудно се поддава на еднозначна типологизация. Въпросът за типологията на детерминацията е пряко свързан и с езиковото пространство, в което тя реализира семантиката си – словоформа, синтагма, изречение, изказване, текст. Бегъл преглед на изразяваните мнения относно типологията на категорията показва доста голямо различие в мненията.

Традиционна и най-стара е концепцията за морфологичния характер на категорията, която днес среща все по-рядко одобрение. Традиционните описания на категорията тръгват от формата (наличието на определителен член, членуването на имената). Затова и най-често категорията е определяна като морфологична. Но ако се тръгне от семантиката към формата, се оказва, че в семантично отношение детерминацията не прилича на останалите морфологични категории, тъй като е пряко обусловена от отношението език – свят през призмата на субекта. Освен това членуването се реализира на равнище словоформа, но семантиката има сложен характер и за описанието ѝ е нужно да се отиде на равнище синтагма (номинална фраза) и изказване. Основен аргумент за морфологичния характер на категорията е съществуването на определителен член. Той влиза в морфологична опозиция с нулевия (неопределителен) член, което оформя традиционната морфологична опозиция определеност:неопределеност. Независимо от традиционния си и в известен смисъл неактуален към днешна дата характер разбирането за детерминацията като морфологична категория се среща и в някои съвременни изследвания (Стоянов 1965, 1980; Грозева 1982, Граматика 1983, Шамрай 1989). За основоположник на морфологичната трактовка можем да смятаме Ст. Стоянов, чието изследване от 1965 г. „Членуване на имената в българския език“ в известен смисъл поставя основите на дълготрайния интерес към проблемите на категорията. Самото заглавие на

изследването ясно показва, че авторът тясно свързва определеността с морфологичната операция членуване. Тъй като Ст. Стоянов е автор и на съответната част от Граматика на съвременния български книжовен език, в нея също е възприето схващането за морфологичната типология на категорията.

Опит за по-различна типологична гледна точка, която разширява периметъра на реализация на категорията, правят В. Косеска-Тошева и Г. Гаргов в „Българо-полска съпоставителна граматика“, както и Й. Пенчев в „Строеж на българското изречение“ (Пенчев 1984, Косеска-Тошева, Гаргов 1990). Й. Пенчев определя типологично категорията като изреченска, основавайки се предимно на нейното съдържание, което се реализира в широк изреченски контекст. Това е първият опит да се излезе от рамките на морфологията и да се проектира категорията на по-високо езиково равнище, като се свърже с именната фраза в изречението. Върху изреченския характер на категорията обръщат внимание още В. Косеска-Тошева, М. Лакова, Г. Гаргов, Св. Иванчев. Св. Иванчев е първият учен, който прилага теорията за функционалната перспектива и актуално членение на изречението по отношение на детерминацията.

В. Косеска-Тошева и Г. Гаргов също остават на равнище изречение, но в съответствие с техния подчертано логически подход определят категорията като «понятийна». Това позволява категорията да се постави в съпоставителен план с други езици, в конкретния случай с полския език, които нямат членна система. Авторите на конфронтативната българо-полска граматика се опитват да изработят кванторен модел на категорията, прилагайки подчертано логически подход и боравейки с някои основни логически квантори. Към този подход в някои свои работи се присъединява и М. Лакова в работата върху споменатата граматика. Авторите определят категорията и като „семантична“, разбирайки под семантична категория „категория, състояща се от семантични единици, описващи релации между езикови форми и действителност в рамките на цялостната (семантична) структура на изречението, към които в случая отнасяме понятия като денотация и дескрипция“ (Косеска, Гаргов 1990:8). Всъщност типологичното определение „семантична“ не е достатъчно информативно. То подсказва единствено подхода на авторите, който се основава на логическата семантика и нейния терминологичен инструментариум. Като „семантична“ може да се дефинира всяка категория, доколкото разполага с определено съдържание (семантика).

С най-голяма популярност се ползва квалифицирането на детерминацията като „семантико-прагматична категория“. За първи път по този начин е представена типологията на категорията в изследването на М. Лакова и Г. Гаргов (1985). В българското езикознание тази типологизация набра популярност през 80-те и 90-те години (Шамрай 1990, Станков 1987, Лакова, Гаргов 1986, Зидарова 1994, Буров 2004, Ницолова 2008, Маровска 2013).

Всяка от тези типологични гледни точки има своите основания. Морфологичната теория се базира на членните форми като словоформи на имената. За разлика от множество други европейски езици, притежаващи членна система, българският език е формирал граматична опозиция посредством задпоставения определителен член. Изреченската теория, чието начало е свързано със Св. Иванчев и прилагането на актуалната теория на изречението, има подчертано комуникативен характер. Тя кореспондира с признака „познатост“ и проектира детерминацията в плоскостта на темо-ремните отношения. Прагматизацията и комуникативният подход в представянето на семантиката пък оформят представата за детерминацията като семантико-прагматична категория. Последното е напълно основателно, като се има предвид, че семантичните признаци, формиращи съдържанието на детерминацията, са двояки – част от тях имат логико-семантичен характер, а друга част – комуникативно-

прагматичен. Основната трудност при типологичната дефиниция на детерминацията произтича от факта, че категорията не може да бъде описана извънситуативно, като се пренебрегват параметрите на речевия акт. Независимо от наличието на когнитивен компонент, той е подчинен на комуникативния. Със средствата на детерминацията се проектира едно и също денотативно съдържание в различни комуникативни плоскости. Между алтернативните езикови структури (определена форма, неопределена форма, синтагма с показателно, неопределително местоимение, собствено име и т.н.) съществува преди всичко комуникативна разлика, дължаща се на различната интенция, вложена в изказването.

Нашата гледна точка е следната: относително най-пълно семантиката на детерминацията се разкрива на равнище изказване, като в семантиката се включват когнитивни, комуникативни и прагматични признаци. Когнитивните имат базисен характер, а комуникативно-прагматичните са непосредствено свързани с реализацията на изказването. Функционално-семантичният подход дава най-добри възможности за се обхванат всички нюанси на категорията, както и различните по природа детерминатори. В нашето изследване приемаме за водеща насока на описание насоката от семантиката към формата. Семантиката е комуникативно обусловена, тя е резултат от комуникативните намерения и нагласи на адресанта. Поради което смятаме, че детерминацията може да се определи като *комуникативно-прагматична категория на съществителното име, чиято семантиката се реализира на ниво изказване*. Категорията е възможна за описание единствено през призмата на комуникативната ситуация, речевия акт и комуникаторите.

Детерминатори. Във функционално-семантично отношение именната детерминация се изразява от широк кръг изразни средства. Те се намират в отношение на частична конкуренция и тези отношения все още предстои да бъдат описани и анализирани (Иванчев 1978, Ницолова 1978, 1986, 1991; Шамрай 1989, Чаралозова 1995, Осенова 2002, 2004). Граматико-морфологичният подход обикновено се ограничава с определителния и нулевия неопределителен член. Функционално-семантичният подход, основавайки се на сходството в семантичните функции, привлича разнородни лексикални средства, които, без да са абсолютни синоними на граматичните, изразяват различни семантични нюанси, характерни за категорията. Планът на изразяване във функционален аспект обхваща всички системно организирани езикови средства, подчинени на категориалното съдържание.

Изразните средства на именната детерминация във функционално-семантичен аспект е прието да се определят като "детерминативи". В логическата семантика тези езикови средства се определят като „кванторни индикатори“ (Шамрай 1989, Косеска, Гаргов 1990). В теорията на референцията понятието „детерминатори“ се разбира и като синоним на „актуализатори“ (Падучева 1985). Терминът „актуализатор“ ни се струва твърде общ, а предпочитаме термина „детерминатор“ пред „детерминатив“ заради неговата терминологична връзка с класа *Nomina Agentis*. Детерминаторът е модификатор на категорията детерминация. Детерминаторите по своята природа са шифтъри. За знаците шифтъри е написано достатъчно, като сред техните най-важни характеристики бихме посочили тяхната комуникативност. Шифтърите биват деиктични и анафорични (по Есперсен и Якобсон, виж Маровска (Маровска 2013:76-82). Според Ем. Бенвенист всички деиктични средства представляват детерминатори и са свързани с речевия акт. За тях е характерна липсата на понятийно съдържание, при което те добиват значимост единствено в контекста на речевия акт, т.е. деиктичността е проява на субективността в езика. (Бенвенист 1993). Особено много ни допада виждането на Б. Ръсел, който нарича детерминаторите

„егоцентрични думи” (egocentric particulars) (Рассел 1957). Това мнение се споделя и от други учени: „Определителният член в естествения език може да се разглежда като особен род егоцентрична дума, доколкото определеността зависи от гледната точка на говорещия или слушащия” (Иванов 1979:113). В контекста на нашето комуникативно-прагматично разбиране за детерминацията намираме за много уместно определението на *детерминатора като егоцентрична дума*, чиято семантика и особено употреба са зависими от комуникаторите.

Детерминаторите в българския език биват три основни типа:

- Граматични детерминатори – определителен, неопределителен член, нулев член
- Семантични детерминатори – апелативи (собствените имена)
- Лексикални детерминатори – местоимения (неопределителни, показателни, притежателни, обобщителни, отрицателни местоимения).

Поради традиционното разглеждане на детерминацията като част от именната морфология най-добре изучени са граматичните детерминатори, особено определителният член. Семантичните детерминатори си остават част главно от ономастиката и по-рядко се разглеждат във връзка с детерминативната им семантика. Доста спорни и недостатъчно изучени от детерминативна гледна точка са лексикалните детерминатори, сред които най-голямо внимание е отделено на местоимението *един* с оглед на неговата евентуална граматикализация и специфична семантика.

Определителен член. Членовете са сигнали, помагачи на реципиента да декодира текста. Основната им функция е текстоорганизираща и се състои в насочване на вниманието към пред- и постинфорамицията, като самата информация според Х. Вайнрих бива три основни типа: езиковия контекст, ситуационния контекст и езиковия код (Вайнрих 1978:386). От типологична гледна точка членът не се приема за общоезиков факт. Според Драйър (Dryer 1989 цит. по Mulder, Carlier 2011) членовете се срещат едва в една трета от езиците, но пък за индоевропейските езици те са по-скоро типична особеност. Само 8% от езиците, в които категорията съществува обаче, притежават и двата члена. От историческа гледна точка членът се определя като относително ново явление, макар че може да бъде проследен още от Омир. В романските езици процесът на граматикализация започва в късния латински и напълно се оформя през IX век. В германските езици това става в периода на средновисоко немски. За английския език времето е XI век. Според Б. Хайне и Т. Кутева формирането протича в посока от Запад към Изток, засягайки и южната част на Европа – Албания, Македония, България (Heine, Kuteva 2006). Определителният член е по-разпространен от неопределителния и винаги се формира преди него. Има езици само с определителен член, но не и такива само с неопределителен. В това отношение българският език напълно съответства на тази тенденция в общоезиков аспект: определителният член е произлязъл от демонстратив, формирал се е по-рано, и към момента все още имаме едночленна система, като формирането на неопределителен член е все още на етап вероятна граматикализация.

Развоят на формите има стъпаловиден характер, като започва със свободната приименна употреба на местоименията и преминава през граматикализация и трансформиране в служебна дума. Междинният процес на граматикализация е продължителен, неясен откъм критерии, представящ преходни състояния, отличаващи се с частична граматикализираност. Според хипотезата на Джоузеф Гринберг степените, пред които минава местоимението до етап на пълна граматикализация, са следните: demonstrative > definite article > specific article > noun marker (Greenberg 1978). Процесът на преход от показателно местоимение към определителен член

протича по следния начин. Местоимението сигнализира за идентификация на референта, то е свързано с идентифицираща референция, опряна на речевата ситуация или контекста на изказването. Като деиктичен елемент то е индикатор за мястото на употреба и ситуирането на референта в координатната система място – време, но е свързано и с говорещото лице. Определителният член може да се формира от адноминален анафоричен демонстратив.

Определителният член е основният граматичен детерминатор в българския език и поради неговата експлицитност най-много внимание е било обръщано именно на този детерминатор. Определителният член е анализиран от историко-типологична гледна точка, от нормативна гледна точка, от семантична и морфо-синтактична гледна точка, така че към момента можем да приемем, че българистиката е наясно с природата и функциите на този детерминатор. Разбира се, има и спорни моменти, свързани предимно с липсата на регламентираност при употребата на члена и с наличието на две форми за мъжки род – пълен и кратък член.

Възрожденските граматика показват, че първите ни книжовници са били смутени от наличието на такъв неславянски елемент в езика ни, а филологическата им компетентност не е позволявала да направят кой знае колко задълбочени анализи на явлението. Като неоспорим факт, присъщ на новобългарския език и живата реч, членът няма пълен аналог в старобългарския език, което затруднява значително възрожденските книжовници по въпроси като типология, произход, нормативност, правила за употреба. Основният въпрос, пред който са били изправени, е бил трябва ли да приемем съществуването на определителен член в българския език, или трябва да бъде отхвърлен като израз на чуждоезиково влияние. През Възраждането вниманието е съсредоточено главно върху произхода и употребата на члена, но се правят и някои плахи опити за семантично обяснение на тази нова за българския език форма. Въпросът за определителния член е бил част от въпроса за установяване на единна книжовна норма и преодоляване на диалектните различия (виж реферативния обзор на граматиките у Първев 1975).

В диахронен план сравнително задоволителната яснота по отношение на определителния член дължим на историците на българския език - Беньо Цонев (*Развитие и употребление на членната форма в българския език*, 1895), Любомир Милетич (*Членът в българския език*, 1887; *Към статията „Членът в българския език“*, 1888), Стефан Младенов (*История на българския език*, 1929), Юрдан Трифонов (*Към историята на членните форми в българския език*, 1931), Иван Гълъбов (*Проблемът за члена в български и румънски*, 1962; *За члена в българския език - Избрани трудове по езикознание*, 1986), Кирил Мирчев (*Историческа граматика на българския език*, 1958). Независимо от някои разногласия между учените относно хронологията на члена и причините за неговата поява, можем да обобщим изводите по следния начин: 1) членът е самобитно българско граматично формование, а не е плод на външни езикови фактори; 2) времето на неговото формиране не е точно установено и датировката варира в широки рамки от няколко века – между IX – XIV в.; 3) действащото в момента правило за редуване на пълен и кратък член в мъжки род се обуславя от синтактичната функция на името в изречението и се нуждае от промяна.

Същността на определителния член е свързана с две много важни негови специфики – 1) роля на рамков детерминатор; 2) аглутинаивно-флективна типология.

Позиционната мобилност на определителния член е отбелязана още от Ив. Гълъбов: „този подчертан стремеж на члена да следва винаги първата дума от комплекса може да има само едно обяснение – членът се управлява от закона за индоевропейската енклитика (курс. на автора) , който – с известни модификации – е

останал в сила до ден днешен в голяма част от българските говори” (Гълъбов 1986:305). Тази структурно-моделираща особеност на българския определителен член е отбелязвана многократно (Молхова 1970, Зидарова 1984, Маслов 1971, 1982, Гилин 1981, Пенчев 1984). Структурна дистанция между члена и името в синтагмата се наблюдава при повечето европейски езици. Сравни: Български: *Дай ми списанието! Дай ми новото английско списание!*; Английски: *Give me the magazine!, Give me the new English magazine!*; Немски: *Gib mir die Zeitschrift! Gib mir die neue englische Zeitschrift!*; Френски: *Donne-moi la revue! Donne-moi la nouvelle revue anglaise!*; Италиански: *Dammi la rivista! Dammi la nuova rivista inglese!*; Норвежки: *Gi meg bladet! Gi meg det nye engelske bladet!* Когато именната фраза е неразширена, членуване и определеност съвпадат – [*Мачът*] започва следобед. Когато именната фраза е разширена, между члена и името има структурна дистанция – членът стои на първо място в синтагмата, а семантиката е присъща на последното име в синтагмата: [*Днешният оспорван футболен мач*] започва следобед. Този факт придава спорен характер на традиционното определяне на българския член като «задпоставен».

В типологично отношение квалификацията на българския определителен член е преминала през ред модификации. Подробен преглед на становищата, изразени по въпроса за типологията на членната морфема, прави И. Гаравалова (Гаравалова 2013:43-54). Определителният член е бил квалифициран терминологично по твърде различни начини: завършек (П. Калканджиев), задименна частица (Ст. Младенов), членска творница (Ал. Теодоров-Балан), особено окончание/най-обикновено окончание (Н. Костов), особена частица (Л. Андрейчин), специален вид морфема, равноредна на останалите афикси (Ст. Стоянов), формообразуваща морфема (Грамматика на съвременния български книжовен език), комплексна морфема (Р. Ницолова). Най-много привърженици има тезата, която и ние споделяме, че членът в българския език е флексия. Избягваме термина «окончание» поради това, че насочва към точно определена позиция – края на думата. Тази теза се поддържа от редица учени още от началото на ХХ век (Н. Костов 1939, Маслов 1956, Симеонов 1986, Пашов 1965, Гилин 1998 и други). Най-много ни допада определението на Г. Герджиков, че членът представлява „двуморфемна полуаглутинативен формант” (Герджиков 1984, Герджиков 1990). Двуморфемността е представена като единство от стария деиктичен местоименен компонент –т + родово-числовите окончания на демонстратива. Аглутинативният характер се подкрепя от факта, че членът се добавя (аглутинира) към завършената дума, а не към основата: *гора+та, ученици+те, горски+ят, море+то*. Не ни смущава дублирането на информацията за род и число в именната форма, то е следствие от аглутинацията. Нашето становище е, че определителният член е *граматичен детерминатор, който представлява полисемантична, полиструктурна и аглутинираща флексия*.

Един от първите учени, който прави опит да формулира семантичния инвариант на определителния член, е В. Станков, който приписва на члена семантичните признаци „единичност”, „конкретност” (Станков 1987). Съгласно изложената тук наша представа за семантиката на детерминацията, в семантично отношение определителният член придава на името, за което се отнася, признаците [+единичност], [+референтност], [+идентифицируемост] и [+идентифицираност]. Т.е. в логико-прагматично отношение той е най-натоварен и максимално информативен. Именна група, оформена с определителен член, означава конкретен единичен референт, който е квантифициран от дадено множество и в прагматично отношение може да бъде и е идентифициран както за адресанта, така и за адресата. Основните функции на определителния член в дискурса са две: анафорично-кореперентна (по отношение на дискурса) и деиктична (по отношение на ситуацията).

Употребата на определителния член все още не е фиксирана в система от правила. Изследователите посочват едни или други случаи, които изискват или забраняват употребата на член, но няма изработен еднозначен регламент. Причините за това могат да бъдат две: 1) изследователите не са в състояние да изолират и формулират тези правила; 2) не могат да се фиксират такива правила. Според нас причината е по-скоро втората. Типологизация на изказванията е невъзможна. Употребата на члена е контекстово и комуникативно зависима, поради което е практически невъзможно да се изолират краен брой контексти, в които членуването да е задължително. Комуникативният и прагматичен характер на детерминацията не подволява да се формулира приложим за всяко изказване регламент. Употребата като цяло зависи преди всичко от базисните знания и от комуникативните намерения. Те са индивидуални за всяко изказване. Биха могли да се посочат само отделни случаи на регламентираност (и това е направено), но не могат да се въведат общозадължителни правила за употреба на определителния член. Опити да се посочат случаи на винаги членувани/винаги нечленувани имена са правили редица учени, но усилията им засягат само част от възможните употреби (Андрейчин 1978, Иванчев 1978, Стоянов 1980, Граматика... 1983, Шамрай 1993, Буров 2008 и други).

Апелативи. Собствените имена са семантичен тип детерминатори. Те идентифицират референта по силата на лексикалната си семантика. Основното им знаково предназначение е да индивидуализират и на тази база да идентифицират конкретен референт. В семантичен план те са максимално близки до имената с определителен член. Изразяват същата семантика, но не формално-граматически, а по силата на лексикалната си номинация. Ако вземем предвид семантичните признаци, които приписахме на детерминацията, ще видим, че те са изначално присъщи на собствените имена. Собственото име означава един обект/субект или единно множество. Т.е. то притежава признака [+единичност]. Собственото име винаги има референт, независимо дали той е реален или фиктивен. Т.е. притежава и признака [+референтост]. Основното предназначение на собственото име е да идентифицира. Т.е. обектът, означен с него, се предполага, че е маркиран с признака [+идентифицираност]. При собствените имена този признак е иманентен и не може да бъде отнет, защото това би разрушило собственото име като знак. Ако не можем да свържем името с референта, ако не можем да идентифицираме референта посредством името, то тогава това име не изпълнява всъщност основното си предназначение. Както отбелязахме по-горе, ако не знаем кой е Петър, ние всъщност не разбираме думата „Петър”.

Под „собствено име” тук разбираме максимално широк кръг думи и изрази: имена на лица (*Иван, Малия, Модерния лъв, Учиндолеца*), имена на географски обекти (*Пловдив, Марица, Сахат тепе, България*), имена на художествени персонажи (*Баба Яга, Снежанка, Хари Потър*), имена на единични обекти – институции, търговски обекти и предприятия, сгради, паметници, кораби, магазини, фирми (*Пловдивски университет, завод «Напредък», мол «Марково тепе», магазин «Зора»*); имена на животни (*Лъки, Лайка, Белчо, Мурджо*), имена (заглавия) на вестници и списания, книги, филми, песни, картини (*«Белият зъб», «Физика на тъгата», «Пришълецът»*); имена на исторически събития или празници (*Коледа, Първата световна война, Денят на благодарността, Хелюин*). Собствените имена са особен тип единици, чиято принадлежност към езика дори има спорен характер. Ние също сме склонни да ги разглеждаме като система, паралелна на останалите имена. Неслучайно собствените имена са предмет на отделна наука – ономастика. Собствените имена са социален тип знаци. Те се различават от останалите имена по своята ономаσιологична и семасиологична същност. Те нямат сигнификатвен

характер и означават конкретен единичен денотат/референтът. В терминологията на Р. Карнап можем да кажем, че екстенционалът им е равен на единица. Много опити са правени в историята на езикознанието и философията да бъдат специфицирани собствените имена като номинативни единици (Gardiner 1940, Суперанская 1973, обстоен преглед на логико-философските анализи на собственото име като знак намираме и у Ст. Буров (Буров 2004).

Фактът, че собствените имена назовават един и точно определен референт с цел да го идентифицират, ги поставя в центъра на детерминацията. По своята семантична специфика тези имена носят всички признаци – и когнитивни, и прагматични, присъщи на детерминаторите. И тъй като детерминацията при тях се осъществява по неформален начин, обикновено собствените имена не са съпроводени от член или друго средство за лимитираност. Факт е обаче и това, че въпреки своята семантична детерминираност, собствените имена понякога могат и да бъдат маркирани с определителен член. Тогава детерминацията е двоична – семантична и граматична. Въпросът е защо, след като собствените имена са детерминирани по своята знакова природа, се налага да бъдат и членувани понякога. Няма еднозначен отговор на този въпрос и случаите на членуване обикновено се третираат като „изключения”. Правени са опити да се систематизират случаите на такова членуване, но в повечето случаи тези опити са незадоволителни (Андрейчин 1978, Маслов 1982, Буров 2004). Членуват се *някои* лични имена (Борката, Васката, Ленчето, Мимето, Тонито), *някои* географски обекти (Родопите, Алпите, Балеарските острови), *някои* заглавия («Вездесъщият», «Козият рог», «Конникът без глава»). Но както Ст. Буров признава, е „трудно да се открие някаква закономерност в членуването на личните собствени имена и да се обоснове неговата необходимост” (Буров 2004:140). Логично обяснение има само задължителното членуване на прякори и названия на някои местности и събития, епохи – това са апелативи, които по произход са нарицателни имена или прилагателни имена. Аплативизацията налага членуването им, като по този начин името става еднозначно референтно. Свързването на собствено име с друг тип детерминатор, например показателно или неопределително местоимение, най-често има стилистичен характер (*Не може да се игнорира един Китай, Имаш писмо от някаква Мария, Тия Иванови от втория етаж как не спряха да се карат*).

Нулев (неопределителен) член. В рамките на детерминацията по традиция на определителния член се противопоставя нулева морфема – неопределителен член. Докато в българската граматика се говори за морфологична категория определеност/неопределеност, вниманието е било насочено основно към определителния член като формално маркиран детерминатор. Затова и днес знаем достатъчно за неговата природа и функции. Корелативните форми с неопределителен член почти не се коментират в първите изследвания на категорията. Съществуването на такива форми най-често се отбелязва просто като релативен корелат на определителната морфема. Поради това и семантиката на неопределените имена не е така подробно описана, както на маркираните с определителен член имена. Нулевият неопределителен член се приписва на основната форма на името в корелация с определената форма: *стол : столът*. В номинативно отношение имената с нулев член, които съвпадат с основната форма на името, се приема, че означават съответния десигнат с целия му екстенционал. Т.е. рлоявява се тяхното сигнификативно значение. Например: *Той седи на стол (стол = мебел за сядане)*. По отношение на референтността на немаркираните имена едва отскоро бяха изразени по-конкретни мнения.

В българското езикознание на имената с нулев член се спират по-подробно сравнително малко на брой учени, сред които трябва да изтъкнем Й. Пенчев, М. Лакова, В. Станков, В. Косеска-Тошева и Г. Гаргов, Р. Ницолова, които предлагат едно по-съвременно виждане за семантиката и функциите на морфологичната нула (Лакова 1983, Станков 1987, 1995, Косеска-Тошева, Гаргов 1990, Ницолова 2008). М. Лакова е първият учен, който предлага един нов поглед върху нулевия неопределителен член (Лакова 1983:154-155). Нейната гледна точка впоследствие е приета и от други изследователи. Вече отбелязахме, че в структурата на детерминацията М. Лакова разграничава два вида неопределени именни фрази – индефинитни (които са референтни) и адефинитни (които са нереперентни). Тези два вида неопределени фрази имат и различен начин на изразяване. Съответно авторката разграничава два омонима на нулевия неопределителен член - 0_1 и 0_2 . Приемането на омонимични нулеви членове въвежда симетрия между семантика и форма, при което на двата типа фрази съответстват два типа маркери. За морфологична нула 1 и морфологична нула 2 се говори и в Съпоставителната българо-полска граматика (Косеска, Гаргов 1990: 153).

Намираме тази диференциация при нулевия член за напълно оправдана. По отношение на граматичната нула обаче предлагаме да се направи терминологичното разграничение **нулев член - нулев неопределителен член**.

Нулевият неопределителен член (0_1), се включва в отношенията дефинитност – индефинитност и се реализира изключително в аргументни позиции (Гледах нов френски филм, Купих хляб, Взех пари от брат ми, Чувствам силна болка, Пътувахме с влак до Русе). Понякога се наблюдава частична конкуренция с местоимението „един”. Например: Купих си книга/Купих си една книга; Намерих пръстен на улицата/Намерих един пръстен на улицата.

Нулевият член (0_2) се реализира в предикативна позиция или в аргументна, но в изказване в плана на иреалис. Фразите, маркирани с него, са нереперентни и името реализира сигнификативната си семантика, извеждайки на преден план атрибутивната характеристика на класа денотати. Този член е по-подходящо да не се нарича „неопределен”, а само „нулев”, защото той всъщност не участва в корелации дефинитност – индефинитност.

Омонимията на М. Лакова „нулев член₁ - нулев член₂” ние всъщност заменяме с омонимията „нулев неопределителен член – нулев член”. Двата члена се различават по признака [\pm референтност] на именната фраза, към която принадлежат

В комуникативно-прагматично отношение нулевият (неопределителен) член показва, че за адресанта не е важен конкретният обект, а класът, към който този обект принадлежи. Те са маркирани с признака [-единичност]. В референтно отношение имената от типа *Гледах филм, Пътувахме с влак, Чета вестник, Облякох пуловер* се определят ту като референтни, ту като нереперентни. Това противоречие се дължи на факта, че те биват интерпретирани от различни гледни точки. От логическо гледище те са нереперентни, а от прагматично гледище могат да се интерпретират като референтни. Влияние върху начина, по който разбираме тяхната референтност, оказва модалността на изказването – реална или иреална.

Имената с нулев член стоят близо в семантично отношение до т. нар. генерични употреби на имената. Сравни: *Искам да седна в киното до жена / Това е жена – Жена къща весели, Жена войник не става.* . И в трите фрази „жена” означава клас лица, по-точно лица от женски пол и нищо повече. Не се подават никакви знаци за референтност или идентификация. При генеричните фрази обаче има една специфична семантична особеност, свързана с процес на обобщение – всяка жена, никоя жена. Докато при *Искам да седна в киното до жена* на преден план стои атрибуцията и алтернацията.

Както и при членуваните имена, така и при употребата на морфологичната нула не са установени правила за употреба. Опит за такава типологизация прави Р. Ницолова (Ницолова 2008).

Детерминаторът *един*. Проблемът за същността и функциите на лексема *един* се превърна в „ябълката на раздора“ за иначе спокойната граматика на имената в българския език. Пъстротата на мнения и гледни точки е обяснима, като имаме предвид, че става въпрос за обект със сложна семантика, богат набор от функции, намираща се вероятно в процес на граматикализация. Особена голяма трудност представлява разграничаването на онези употреби, които имат системноезиков характер, от доста голямото разнообразие от модални и оказионални употреби. Един по-смел въпрос би звучал дори така: „Има ли изобщо системна употреба лексемата *един*?»

В процеса на своя исторически развой лексемата лексема *един*, която първоначално има атрибутивно-нумеративен характер, е претърпяла съществени промени, в резултат на което е разширила и усложнила семантиката си, а оттам и обема на изпълняваните от нея функции. Днес тя представлява пресечна точка на различни класове - числително име, прилагателно име, неопределително местоимение, евентуално неопределителен член. Ранното натоваване с различни функции е довело до ранен разпад на лексемата и обособяване на отделни лексикално-семантични варианти, някои от които дори могат да се третират като омоними. Сред тези варианти най-лесно се разграничава числителното име *един* поради ясната си бройна семантика. Останалите варианти обаче е много трудно да се диференцират семантико-функционално и често допускат различни интерпретации. По принцип семантичният развой, който е претърпяла лексемата *един* в българския език, е процес, доста широко разпространен и в други езици. При това в развоя от числително име към местоимение и към служебна дума се наблюдава аналогия между българския език и езиците с утвърден неопределителен член.

В описателните граматики на българския език до края на XX век също има неяснота и непоследователност при описанието на семантиката и функциите на *един*. Във възрожденските граматики неопределителната семантика все още не се схващала като езикова, а по-скоро като речево проявление, поради което не ѝ е отделяно специално внимание. Самото числително име доста късно се обособява като самостоятелна част на речта. Лексемата *един* най-често е била отнасяна към класа на прилагателните имена, което очевидно се дължи на сходството в парадигмите им. Интересно е, че авторите виждат връзка на *един* с прилагателните имена, но не и с местоименията. Въпросът за функционирането на лексемата стои изцяло извън вниманието на книжовниците. Само у Н. Рилски и Ив. Момчилов намираме специално посочена способността на *един* да изразява при употреба неопределителна семантика. Но докато у Н. Рилски тази употреба е разгледана през призмата на лексикалните еквиваленти и в нормативен аспект, то Ив. Момчилов пръв открива функционално-семантична връзка между лексемата *един* и неопределителния член в други езици (Рилски 1835, фотот. изд. 1984; Момчилов 1868, фотот. изд. 1988).

През XX век граматичната мисъл все по-често се насочва към въпроса за връзката на първичното числително име с неопределителните местоимения, а оттам - и с детерминацията. През третото и четвъртото десетилетие на XX век изразяването на неопределеност чрез *един* се разглежда като явление с функционално-речев характер. Употребата на *един* като неопределително местоимение се смята за речева транспозиция на числителното име, която е контекстуално обусловена. Едва през 50-те години на XX век се заговаря по-

категорично за развитието на един в неопределителен член (Младенов 1951). През втората половина на XX век учените отчитат засилената фреквентност на *един* именно като знак за неопределеност, което засилва интереса към тази лексема. Първ през 60-те години обръща внимание върху семантичния развой на първичното числително име Ст. Георгиев. Проследявайки релациите „един – нулев член – определителен член”, Ст. Георгиев е склонен да свърза *един* с граматичната неопределеност. Поставена пред съществителното име, лексемата в някои случаи няма самостоятелно лексикално значение, а е сигнал за неопределеност (Георгиев 1978). Ст. Георгиев е и първият, който вижда проява на омонимия при формите на *един* и по-конкретно той вижда омонимия между т.нар. от него неопределителната частица и неопределителното местоимение. „Неопределителната частица *един*, изпълняваща функцията на неопределителен член, е омоним на неопределителното местоимение *един*. Разделение, което и ние прилагаме, с някои уговорки, разбира се, засягащи термините „неопределителна частица” и „неопределителен член”. Постъпвайки с научна почтеност, Ст. Георгиев изтъква както аргументи в полза, така и аргументи против приемането на *един* за неопределителен член. Аргументите му в полза на интерпретацията като неопределителен член са: невъзможност да се членува името с *един*, устойчива препозитивна употреба, семантико-функционална еквивалентност с нулевия член, липса на самостоятелно лексикално значение. Съответно контрааргументите са: липса на собствена неопределителна функция, а по-скоро подсилване неопределеността, изразявана от нулевия член; недостатъчна специфичност, тъй като съчетава широк спектър от допълнителни значения, които *отдалечават лексемата от значението на нулевия член и я доближават до определителния* (бел. В.З.); честотно преимущество на нулевия член; употреба на формата за множествено число *едни*, каквато няма в езиците с неопределителен член. (Георгиев 1978:409).

Широкият кръг от функционални реализации на *един* до днес затрудняват езиковедите в опитите им да типологизират лексемата като вид детерминатор. В научната литература мненията, изразявани по отношение на лексемата *един*, са многобройни и доста противоречиви. Засягани са различни аспекти на семантиката и употребата на *един*, но основният въпрос се свежда до това, граматикализираща ли се е лексемата в неопределителен член. Вече половин век (от 60-те години на XX век до началото на XXI) авторите неуморно коментират този въпрос. За съжаление, не можем да кажем, че отговор е намерен. Все още учените са разделени във вижданията си относно *един* в качеството му на неопределителен член.

Според част от изследователите *един* е *самостояйна лексема, неопределително местоимение*, която представлява *лексикален детерминатор*. Като лексикален детерминатор *един* се възприема от значителен брой автори през 70-те и 80-те години, като тази теза не е загубила актуалността си до днес. (Георгиев 1967/1978, Иванчев 1957/1978, Стоянов 1980, Косеска-Тошева 1982, 1983, Лакова, Гаргов 1985; Шамрай 1987, 1989). Тези изследователи се аргументират с факта, че *един* не може да заема предикативна позиция, а това е най-често прилаганият критерий да се определи дали една форма е член или не.

Според по-голямата част от съвременните изследователи *един* е граматикализирана служебна дума (неопределителен член) и представлява съответно граматичен детерминатор подобно на определителния член. Ако в изследванията през 80-те години все още сравнително уклончиво се говори за неопределителен член, то през 90-те години и в началото на XXI век категоричността на учените нараства. Първоначално на употребата на *един* се гледа като на подобие на член във функционален план и в съпоставка с езици, притежаващи такава служебна дума. Първ

за съществуването на контексти, в които *един* показва качество на неопределителен член, говори Св. Иванчев още през 60-те години, макар той да не е склонен да приеме съществуването на такъв член в българския език. Но вземайки предвид случаи, в които нулевият член е неупотребим или не може да изрази неопределеност, той все пак допуска, че «може да се говори и за неопределителен член в българския език», че «неопределителното местоимение *един* проявява тенденция към прерастване в неопределителен член» (Иванчев 1978:200, 203). Все пак авторът по-скоро вижда само наченки на член, отбелязвайки, че той все още няма нужната всеобхватност. Сред първите учени, които говорят за неопределителен член, макар и върху диалектен материал, е и Т. Бояджиев, който анализира числителното име *един* в рупските говори. Т. Бояджиев недвусмислено говори за "неопределителен член", развил се "на базата на неопределителното значение на числителното *един* (Бояджиев 1970:746). Друг ранен опит да се открие в лексемата *един* граматикализираност представлява изследването на Ст. Георгиев върху съвременните модификации на първичното числително. Авторът определя *един* като елемент, близък, но функционално нетъждествен на неопределителния член в други езици (Георгиев 1978:398). В търсене на отговор на въпроса представлява ли *един* неопределителен член в българския език, са направени и редица съпоставителни изследвания с езици, притежаващи неопределителен член. Тези изследвания показват, че *един* е само частичен функционален еквивалент на неопределителния член в немски (Грозева 1979, 1982, 1986, Рачева 1984, Ревзин 1978) и английски език (Михайлова 1980, Молхова 1970, Стаменов 1984, 1985).

Двете противоположни мнения – *за* и *против* съществуването на неопределителен член *един* - разполагат и със съответните аргументи.

Аргументите в полза на класификацията на *един* като неопределителен член са: невъзможност фразите с *един* да се членуват; константна позиция в структурата на именната синтаagma; функционално-семантично сходство с нулевия член в българския език и с неопределителния член в други езици; закономерност с оглед на езиковия развой - при формиран определителен член може да се очаква формиране и на неопределителен

Аргументи против признаването на неопределителен член *един* в българския език са: липса на достатъчна граматикализираност, изразяваща се във факултативния характер на голяма част от употребите; запазена собствена лексикална семантика; относително по-ниска фреквентност спрямо нулевия член; съществуване на стилистични употреби с оценъчен характер, предпозиция спрямо задпоставения определителен член; наличието на множествено число "едни".

Не е трудно да се открие, че между двете групи аргументи има доста голямо сходство и фактически едни и същи факти могат да се интерпретират (и се интерпретират!) в полза ту на едната, ту на другата теза. Например фреквентността. Според едни лексемата *един* има по-ниска фреквентност спрямо нулевия неопределителен член, а според други - **в** българския език се наблюдава засилена фреквентност на *един*. Предпозицията спрямо съществителното име също може да се тълкува в две насоки: от една страна, тя влиза в асиметрия със задпоставения определителен член, но от друга, това е обичайната позиция на члена в другите езици, а разликата явно се дължи и на различния произход на формите – числителното име има собствено ударение, а показателното местоимение е енклитично. Позиционната разлика е само по отношение на името, но спрямо синтагмата и двете форми са предпоставени: *Красивата съседка ми донесе хляб/Една красива съседка ми донесе хляб.*

За аргумент с особена тежест смятаме аргумента, че логиката на езиковия развой изисква формирането рано или късно на граматичен показател за неопределеност при положение, че в езика вече съществува граматична категория определеност-неопределеност. Този развой следва необходимостта за уравнивяване на формалната система. Това е закономерният развой, по който са вървели езиците с двойна членна система. След като българският език е споделил този развой, формирайки определителен член, то напълно логично изглежда и формирането на неопределителен член от числителното име, както отново е станало в останалите езици. Още повече, че и в другите езици развойта на двата члена не се осъществявал паралелно, а възникването на определителния член винаги е предхождало развитието на неопределителния. Но тази хипотеза е принципно възможна, която не означава, че можем уверено да твърдим, че лексикалният детерминатор *един* в българския език вече представлява граматичен детерминатор - неопределителен член. Но дори да приемем граматикализацията на *един*, възниква въпросът като какъв детерминатор се граматикализира *един*: определителен, неопределителен или от трети вид, тъй като в семантиката му се съдържат признаци и на определеност, и на неопределеност. Според нас това не е типичен неопределителен член, а детерминатор, който заема междинна позиция по отношение на определителния член и морфологичната нула. Така че дори и да се граматикализира напълно в даден момент, *един* ще бъде неопределителен член, а специфичен детерминатор със собствена семантика, несъпадаща нито с тази на нулевия неопределителен член, нито с тази на определителния.

Смятаме, че една от причините за посочените разногласия е тази, че много от авторите приемат лексемата като едно цяло, което действително води до разнопосочни констатации. Затова според нас първото нещо, което трябва да направим, е да разграничим два лексикално-семантични варианта (предпочитаме да не говорим за омонимия, тъй като семантичната връзка между двата варианта ясно се осъзнава все още) на местоименната лексема *един*:

един 1 - *неопределително местоимение, функционално и семантично близко до останалите неопределителни местоимения.* То е безспорен детерминатор от лексикален тип. *Един₁* се характеризира с прагматичните признаци *неидентифицируемост* и *неидентифицираност* на референта за двамата комуникатори. Квантифицираният референт е непознат и не допуска идентификация. Например: *Разправяше, че като млада била женена за един адвокат, който много пиел; Почувствах една пронизваща болка в рамото, Вземи там едно одеяло и лягай!, Обърнах се и видях, че по улицата притичва една жена, Загубил се и чакал на една спирка няколко часа.*

един 2 - *неопределително местоимение със специфична семантика, различна от тази на един₁, което съчетава определеност и неопределеност в зависимост от гледната точка на адресанта и/или адресата.* Този този вариант се е отцепил семантично от неопределителното местоимение *един 1* и се е специализирало в изразяването на един специфичен семантичен нюанс в рамките на детерминацията. Семантиката на *един 2* е уникална и изразява *идентифицируемост* на референта само от страна на адресанта и *неидентифицираност* за адресата. Квантифицираният референт е познат за говорещия в достатъчна степен, за да може да бъде идентифициран, но поради определени съображения на адресанта идентификация не се осъществява. Например: *Вечеряхме в един ресторант край плажа, С една приятелка ще ходим на море през август, На едни съседни им откраднаха колата, Гледам един български филм за Априлското въстание, На връщане отседнахме в едно село, Снощи се обади една колежка, за да предупреди, че е болна.*

Общото между двата варианта на един е, че и двата квантифицират елемент от множество. Това произтича от местоименната им природа⁷. В този смисъл и двата варианта са носители на когнитивния признак [+единичност]. Един синтагмите имплицират съществуването на поне един елемент в множеството, което е дискретно и всеки от елементите на което може да бъде квантифициран, конкретизиран. И двата варианта са присъщи на комуникативно референтни фрази. На тази комуникативно-когнитивна основа се надграждат прагматичните признаци [+идентифицируемост] и [-идентифицируемост], по които именно се различават двата варианта. Общ е и прагматичният признак [-идентифицираност].

Разликата между един₁ и един₂ е прагматична и се изразява във възможността или невъзможността за идентификация на референта. Вариант един₁ е носител на признаците [-идентифицируемост] и [-идентифицираност]. Вариант един₂ се е обособил, придобивайки специфична за него семантика и функция - [+идентифицируемост], но [-идентифицираност]. Двата варианта изразяват различна комуникативната компетентност и комуникативната интенция на говорещия. Вариант един₁ е в отношение на частична синонимия с други неопределителни местоимения (някакъв, какъвто и да е, който и да е). Вариант един₂ няма лексикален синоним. Разлика между двата варианта има и в синтагматично отношение. Вариант един₁ няма валентни ограничения. То може да се употребява в различен тип изказвания и с различна комбинаторика: с абстрактни имена - Една странна тревога обзе сърцето му, Настъпи една плашеща тишина, Усетих едно необичайно вълнение от тази новина ; като интензификатор - Той е един простак, Ти си един глупак, Днешните момичета са станали едни глезли, Нароили са се едни тарикати, няма спасение от тях ; в дистрибутивни контексти - Едни от мъжете тръгнаха на изток, а други – на запад; с конкретни имена – Преспали в един мотел на връщане, През улицата притича едно дете и се втурна в двора. Липсата на синтагматични ограничения е причина за по-голямата фреквентност на този вариант. Докато вариант един₂ се свързва предимно с конкретни и броеви имена, което значително ограничава дистрибуцията му. И двата варианта се реализират само в аргументни позиции. И двата варианта са силно зависими от контекста и често е трудно да бъдат разграничени. Например: Сестра ми е направила резервация в един ресторант, но ние няма да можем да отидем. Аз – като говорещо лице – може да знам кой е този ресторант, но може и да не знам; зависи от това, какво съм научила от сестра си. В този контекст местоимението един може да бъде разчетено и като един₁ , и като един₂.

Дискусията около детерминатора *един* всъщност засяга предимно вариант един₂. Именно по отношение на него стои въпросът дали представлява или не неопределителен член. Всъщност въпросът, дали един₂ е неопределителен член, може да се раздели на два въпроса.

1. Дали един₂ е член.
2. Дали този член е неопределителен.

Установяването на граматикализация (превръщане на самостоятелна лексема в служебна дума с граматична функция) е много трудна задача. Няма (или поне ние не познаваме) единни и надеждни критерии относно граматикализацията на дадена лексема. Процесът на граматикализация е изключително труден за дефиниране и проследяване, но някои от неговите белези са: 1) повишаване на абстрактността в семантично отношение, стигаща до пълна лексикална десемантизация; 2)

⁷ Двете основни логически операции, свързани със семантиката на местоименията, Р. Ницолова определя като квантификацията и квалификацията (Ницолова 1986).

облигаторност на употребата; 3) стереотипност на синтактичната позиция; 4) липса на самостоятелна синтактична функция. При граматикализирането на някои конкуриращи се средства обикновено бива избрана формата, притежаваща най-широко значение и минимални дистрибутивни ограничения.

Да видим доколко тези показатели за граматикализираност са изпълнени по отношение на местоимението *един*. Семантична абстрактност при *един*₂ безспорно има и тя е строго индивидуална. Формата изразява специфична семантика, отнасяща се до една от разновидностите на детерминацията, за която разновидност няма друго езиково средство. Това е значението „възможност за идентификация на референта”, [+идентифицируемост] на референта само за говорещия. *Снощи отскочих до един съсед, за да му поискам лопата, Преди години се омъжих за един адвокат, Гледах един филм за Филипините*. Тази присъща на *един*₂ семантика обаче изисква доста специфичен контекст, както сочат нашите наблюдения, затова като цяло можем да приемем, че все пак употребите на *един*₂ са не толкова чести и силно зависими в контекстуално отношение. Което поражда сериозни колебания относно граматикализираността на знака. Постоянна синтактична позиция е налице. *Един*₂ винаги е в предпозиция спрямо името или спрямо именната група: *В общежитието живях с едно (много симпатично и ученолюбиво русо момиче) момиче от Стара Загора*, Това синтактично поведение е характерно именно за граматичните детерминатори. По въпроса за липса на самостоятелна синтактична функция отговорът е отрицателен. Лексемата *един* представлява съгласувано определение в именната група, като типично за тази част на изречението се съгласува по род и число със съществителното: *Гледах един филма за Ренесанса, Купих една книга за Ренесанса, Познавам едно момче от Сливен, Поканих едни приятели на вечеря в събота*. Облигаторността на употребата е доста относителна. До местоимението *един*₂, се прибегва в много специфични контекстуални условия, свързани с разминаване на комуникативните познания на адресанта и адресата (*знам, но не искам да ти кажа*). Необходими са и доста специфични лексикално-граматични условия – само в аргументни позиции и предимно в съчетание с конкретна лексика, което значително намалява фреквентността му. Граматикализацията на една единица и преминаването ѝ от лексикално към граматично равнище обаче е сложен и труден за проследяване процес. Ние сме на мнение, че е рано да се говори за граматикализация на неопределителното местоимение *един*₂. Или ако такъв процес протича, за момента той определено не е приключил. Приемането на два члена – определителен и неопределителен – в българския език безспорно би уравнило в структурно отношение традиционната опозиция *определеност:неопределеност*, но смятаме, че засега не можем да приемем въпросните структурни промени в категорията за осъществени. Според нас основните причини да не приемем засега граматикализацията на *един*₂ са: ограничена синтагматика – аргументни позиции; ограничена валентност – конкретна и броима лексика; контекстова зависимост – зависи от параметри на изказването като персоналност, модалност, темпоралност, глаголна и именна лексикална семантика; самостоятелна синтактична функция в синтагмата.

Ако въпреки всичко се даде положителен отговор на въпроса за граматикализацията на *един*, следва по-важният въпрос – дали този член е именно *неопределителен*. И тук изникват поредните трудности в интерпретацията, защото в семантиката на *един*₂ има както признаци на *определеност*, така и признаци на *неопределеност*. Както отбелязахме, в семантично отношение *един*₂ изразява *идентифицируемост* и *идентифицираност* за адресанта и *неидентифицираност* за адресата. Така че от гледна точка на говорещото лице *един*₂ е знак за *определеност*.

Но за адресата на изказването, както и по отношение семантиката на изказването, един₂ е знак за неопределеност. Например: *Купих си едни зимни обувки, но са ми тесни; Намерих една обява за двустаен апартамент в центъра; Вчера обещах на един колега да му помогна.* Референтите *обувки, обява, колега* без съмнение са познати на говорещото лице и въз основа на тази познатост лицето може да идентифицира тези референти като уникални. В неговата сфера на познание те са именно такива. Например говорещият би могъл да назове по име въпросния колега, да опише обувките, да преразкаже обявата. Но за реципиента на тези изказвания референтите са непознати и съответно не подлежат на идентификация. Слушаният не знае за кой точно колега става дума, не е виждал нито въпросната обява, нито въпросните обувки. Всички тези интерпретации обаче могат сериозно да се трансформират, ако променим контекстовите параметри – например начин на изказване, модалност, персоналност и др. От комуникативно гледище един синтагмите наистина заемат междинно положение между традиционните определеност и неопределеност. Те са и определени, и неопределени. Или иначе казано – не са нито само определени, нито само неопределени. Затова не смятаме, че е възможно да бъдат присъединени към една от двете традиционни сфери – определеност и неопределеност. Вече изтъкнахме, че двучленният модел не работи, когато се излезе от морфологията и се подходи прагматично. Един₂ + N синтагмите имат собствено специфично място в сферата на детерминацията. Референтът на такива фрази *може да бъде идентифициран* (по което приличат на определените фрази), но *не е неидентифициран* (по което приличат на неопределените фрази). Или иначе казано, референтът е докомуникативно идентифициран, но на комуникативно равнище – неидентифициран. Или с други думи, идентифициран за говорещия и неидентифициран за адресата. В комуникативно отношение най-важният признак на един₂ фразите е признакът *възможност, но нежелание за идентификация от страна на говорещия*. Т.е. налице е познавателна база, за да се извърши идентификацията, но интенцията на говорещия е да не се осъществи на комуникативно равнище тази идентификация. Това нежелание може да бъде обусловено от различни комуникативни причини – несъщественост на информацията, желание за укриване на информация.

Интерпретацията на *един* като един₁ или като един₂ зависи от контекстови показатели като:

1. Лексикална семантика на името в синтагмата - един₂ се съчетава предимно с конкретни имена, най-често за лица, обикновено с «подказваща» лексикална семантика. Например: *Запознах се с един художник, Преди две години бяхме на един къмпинг, Една колежка ме предупреди да не му вярвам, Тази рецепта я знам от една приятелка, С едни съседни не можем да си поделим паркинга.*

2. Семантика (лексикална и граматична) на глагола в изказването - един₂ е «най-разпознаваем» в изказвания в първо лице, характеризиращи се с актуалност на действието и ситуация на реалис. Много важен фактор е отношението говорещо – глаголно лице. Ако те съвпадат, прочитът е като един₂ (*Работя в една аптека, Като студентка живях с едно момиче от София, Намерих едно страхотно местенце за уикенда*). Ако не съвпадат, по-вероятен е прочитът на *един* като един₁ (*Сестра му работела в една/някаква аптека, Като студентка живяла с едно/някакво момиче от София, Казаха, че намерили едно/някакво страхотно местенце за уикенда*).

Двата лексикално-семантични варианта на неопределителното местоимение *един* представят референта като: неидентифицируем (един₁) или идентифицируем (един₂). Но и в двата случая референтът е неидентифициран. В когнитивно отношение и двете местоимения са квантифициращи и фиксират единичен

референт. Според В. Станков (1995) въпросът за *един* е само въпрос на таксономия и не е важно как ще бъде категоризирана въпросната лексема. Не споделяме такова negliжиране на терминологичния проблем, тъй като той засяга структурата на българския език. Въпросът има ли неопределителен член в българския език е от типологично, а не от терминологично естество. Този въпрос може да няма още еднозначен отговор, но е без съмнение от изключителна важност при описанието на българския език. За съжаление, абсолютната категоризация на *един* все още изглежда отчайващо невъзможна, въпреки огромното внимание, което ѝ се отделя десетилетия наред. Дори и в най-съвременните изследвания авторите са доста предпазливи по отношение на термина и неизменно правят редица терминологични уточнения. Както казва Кр. Кабакчиев, „причините за необходимостта от използването на *един* в редица случаи засега остават неясни и в известен смисъл дори загадъчни” (Кабакчиев 1990:48). Нашето мнение на този етап е, че има два лексикално-семантични варианта на лексикалния прономинален детерминатор *един*, всеки от които има специфична семантика, свързана с признака [±идентифицируемост]. Но докато вариант *един*₁ проявява известно сходство с неопределителни местоимения като „някой”, „някакъв”, „кой да е”, „какъв(то) и да е”, то вариант *един*₂ притежава уникална семантика и не влиза в конкурентни отношения с други детерминатори.

Детерминация и генеричност. Въпросът за детерминацията по традиция върви редом с въпроса за генеричността и генеричната употреба на детерминаторите. Тази употреба е присъща всички езици, притежаващи членна система. Още в първите изследвания на категорията авторите отделят специално внимание и на генеричната употреба на детерминаторите в българския език. Генеричността е била интерпретирана основно в две насоки: 1) като част от семантичното съдържание на категорията; 2) като случай на контекстуална употреба на детерминаторите.

Първоначално генеричността е била разглеждана във връзка главно с определителния член (Стоянов 1965, 1980, Иванчев 1978), но в по-късните изследвания репертоарът от изразни средства, способни да изразяват тази семантика, нараства успоредно с разширяване кръга от детерминатори (Стоянов 1980, Иванчев 1978, Ро Хауге 1987, Грозева 1979, 1982, 1986, Станков 1988, Лакова 1983, Лакова, Гаргов 1985, Косеска-Тошева, Гаргов 1990, Ницолова 2008, Маровска 2013 и други).

Емпиричният материал показва, че в българския език генерична употреба имат следните детерминатори – *определителен член, нулев неопределителен член, един*, както и някои местоименни детерминатори, например *всеки, никой*. Например: *Ябълката е плод, Конят е впрегатно животно, Езикът е средство за общуване, Във виното е истината, В салона не се допускат лица в нетрезво състояние, Багаж над 20 кг се таксува, Един шофьор трябва да познава правилника за движение, Всяка майка обича децата си, Никое престъпление не бива да се прощава*.

Детерминаторите, употребени с генерична семантика, не са показатели за пред- или постинформация, което е характерно за детерминаторите в първичната им функция. В същинската си детерминативна функция те са свързани с кореферентност, с деиксис, със ситуационен и вербален контекст, с признаци като референтност, познатост, идентифицираност. Докато, употребени генерично, те не са обвързани с комуникативната ситуация, а са кодови названия имената в тези случаи следва да бъдат разбирани в смисъла, който носят като езикови единици: *Водата е течност; Вълкът е хищник, Заекът обича моркови, Музикант къща не храни, Един родител трябва да се грижи за детето си. Един родител трябва да се грижи за детето си*. При генерична употреба детерминаторът отнася името, съответно именната фраза, към родово понятие с присъщите му родови признаци.

Да разгледаме случаите на генерична употреба с оглед на приетите тук диференциални семантични признаци, формиращи съдържанието на детерминацията.

Признакът [±единичност] присъства само формално чрез граматическата опозиция единственост:неединственост. Всъщност независимо от граматичната форма за число генеричната фраза винаги означава множество, взето в неговата цялост: *Щъркелът е прелетна птица/Щъркелите са прелетни птици, Котката лови мишки/Котките ловят мишки*. Което означава, че семантичният признак [±единичност] е нерелевантен, множеството не се подлага на квантификация. Независимо от формата *щъркелът/щъркелите* при генерична употреба се има предвид класът на щъркелите като клас прелетни птици в неговата цялост. При неброими съществително е възможна естествено само формата за единствено число – *Оризът обича влажни места, Водата е полезна за здравето*. Приемаме, че генеричните употреби в единствено число са резултат от метонимична транспозиция, при която единичният представител на класа замества целия клас: *Конят е впрегатно животно* (Всеки кон е впрегатно животно) *вм. Конете са впрегатни животни; Козата има рога* (Всяка коза има рога) *вм. Козите имат рога*. Неутрализация на противопоставянето по число при генеричните именни групи с определителен член е отбелязано и от други изследователи (Ницолова 2008, Ро Хауге 1977, Станков 1998).

Признакът [±референтност] също не е релевантен според нас, макар че някои изследователи виждат референтност в генеричните фрази (Ро Хауге 1987) или говорят за потенциална референтност (Лакова, Гаргов 1998). Надделява обаче мнението за нереперентната природа на генеричните фрази, към което становище се присъединяваме и ние. Генерично употребените фрази именуваат, но не реферират. В изказването. Приехме комуникативното разбиране за референтността и в съответствие с него очевидно генеричните фрази не реферират конкретен обект/множество. В изказването *Конят е впрегатно животно* не се визира конкретен кон, а класът на конете. Името «кон» участва в изказването във функцията си на езиков код.

Прагматичните признаци [±идентифицируемост] и [±идентифицираност] също са нерелевантни. При положение, че не е извършена квантификация на отделен обект, не може да се говори за неговата идентифицираност или неидентифицираност. Познатостта на обекта или класа има чисто гносеологически характер. Зао да употреби израза *Ябълката е плод, Котките са любопитни*, говорещият трябва да познава класа на ябълките и класа на котките, но не назовава конкретна идентифицирана от него ябълка или котка, а всички ябълки, всички котки. Адресата, от своя страна, също разбира употребата на името в неговата обобщаваща семантика и не би задал въпроса *Коя ябълка?, Кои котки?*

Генеричната употреба се реализира единствено в неактуално изказване с обобщаващ или предписващ характер (Станков 1995, Лакова, Гаргов 1998, Ницолова 2008, Маровска 2013). Повечето изследователи дори свързват пряко генеричната семантика със спецификата на глагола казуемо и разглеждат генеричността като признак на цялото изказване. Тази неактуалност на изказването отново влиза в противоречие с природата на детерминацията, която определихме като комуникативно-прагматична категория. Казуемостта в генерични изказвания обикновено е: 1) спомагателен глагол, въвеждащ предикация (*Лалето е цвете, Пеперудите са красиви*); 2) модално казуемо с предписващ характер (*На лица под 18 г. не се продава алкохол, Пътник без билет се глобява, Една майка не бива да дели децата си*); 3) глагол в неактуално сегашно време (*Палмите виреят на топли места, Хищниците ядат месо, Солта вреди на здравето*).

Въпреки общите черти при генерична употреба на различните детерминатори, се наблюдават и някои семантични нюанси.

Определителен член най-често е бил анализиран с оглед на генеричните му употреби от типа: *Липата е дърво, Оризът вирее по влажни места, Цигарите са вредни, Котките ловят мишки, Щъркелът е прелетна птица, Щъркелите са прелетни птици, Заекът обича моркови, Книгата е прозорец към света, Кучето скача според тоягата..* Генерализиращата функция на членовете е установена още в началото на XX в. и оттогава се възприема като задължителен признак за квалифицирането на дадена езикова форма като членна. В българската граматична традиция почти всички изследователи разглеждат генеричната семантика като част от системното съдържание на детерминацията, в частност на определителния член. Генеричността е схващана като разновидност на дефинитността, което мнение води началото си от първите трудове на Ст. Стоянов. Но съществува и мнение, което за нас е по-правдоподобно, че генеричната употреба на членовете следва да се окачествява като тяхна вторична, а не основна функция. Между генеричността и идентифицирането, индивидуализацията, съществува явно противоречие. Затова някои автори разглеждат тези две употреби на определителния член като употреби на два членни омонима (Косеска, Гаргов 1990). Изказванията са поднесени под формата на аксиоми, на абсолютни истини, като универсални твърдения, които не зависят от време и пространство. Глаголът е в неактуално сегашно време, често това е копулативният глагол „съм” или назовава някакъв житейски императив, факт. Но може би най-типичната структура на изказването е тази, при която се установява видово – родова връзка: *Лалето е цвете, Кучето е животно, Борът е дърво, Черешата е плод.* Изключено е при актуализиране на предиката да се запази генеричността. Ако действието бъде ситуирано в конкретна координатна система, то ще загуби обобщаващия си характер и дори може да стане граматично некоректно: **Конят (бил, беше, ще бъде) впрегатно животно; *Кокчето (било, беше, ще бъде) цвете, *Щъркелът (бил, беше, ще бъде) прелетна птица, *Ябълката (беше, била, ще бъде) плод.* Името се перифразира чрез квантификаторите всеки, всички, никой: *Всяко кокче е цвете, Всеки щъркел е прелетна птица, Всяка ябълка е плод, Всеки бор е дърво.* Типична синтактична позиция е субектната, но това не изключва и други аргументни позиции: *На мъжете не бива да се вярва, С огъня шега не бива.* И все пак типичният контекст, в който се реализира генеричната семантика на определителния член, е в биноминативни изречения с инклузивна семантика вид – род: *Кучето е животно, Лалето е цвете, Ябълката е плод.* Само определителният член може да се появи като генеричен маркер в този тип изказвания. Ако обобщим присъщите на определителния член особености при генеричната му употреба, това са: неактуалност на предикацията; предимно, но не изключително подложна позиция; предициране на постоянен или общоприет атрибут; видово-родова инклузия; перифразиране с квантор за всеобщност всеки/никой⁸. При разширена именна синтагма, която води до рестрикция на понятието, се назовава не целият клас, а част от него: *Плешивите мъже често имат комплекси, Красивата жена е мечта за всеки мъж, Мъдрият човек е честен, Големият град крие опасности*

На генеричната употреба на нулевия член е обръщано най-малко внимание, а се оказва, че изказванията с нулев член пораждаат редица сериозни въпроси. Типична синтактична позиция за генерична фраза с нулев член е субектната. Според Св. Иванчев генеричната нечленувана форма е типична за изказвания с гномичен характер, представлява традиционализъм с архаичен характер и се среща най-често в пословици, поговорки, афоризми (Иванчев 1978:206). Например *Цигулар къща не храни, Гладна*

⁸ В зависимост от възможността или невъзможността да се приложи логическият квантор за всеобщност всеки/никой Р. Ницолова прави разлика между „абсолютна тоталност” и „относителна тоталност” (Ницолова 2008:110).

мечка хоро не играе. По-късно В. Станков добавя и други примери от този жанр: *Хайдутин майка не храни, Шило в торба не стои* (Станков 1995). Но факт е, че в същия жанр не са малко и случаите с членувани форми: *Ситият на гладния не вярва, Кучето скача според тоягата, И лудият бяга от пияния*. Генерични употреби на нулевия член се наблюдават в българския език не само в изтъкнатите жанрове, а и в различни предписания, указания, сведения, като типичната и за тях остава субектната позиция. Например: *Лица под 18 години не се допускат в заведението; Нетаксуван пътник се глобява; Лица в нетрезво състояние не се допускат в автобуса; Деца без придружител не се допускат в увеселителния парк; Нетаксувен багаж ще бъде свалян от автобуса*. Най-често се среща генерична употреба на нулев член при подлог, рестриктивно ограничен от определение или подчинено определително изречение, като подлогът не е членуван: Например: *Куче, което лае, не хапе; Мъж, който не е ходил войник, не е истински мъж; Картина, рисувана от майстор, има висока цена; Жена, която не е раждала, не знае какво е болка*. Фразите се перифразират с квантора за всеобщност „всеки/никой”, което е характерно и за генерични фрази с определителен член: *Всяка картина, рисувана от майстор, има висока цена; Никоя жена, която не е раждала, не знае какво е болка; Всеки нетаксуван пътник се глобява*. Нечленуваното име назовава целия екстенционал на името и има обобщаващо значение. И при тези фрази семантичните опозиции и признаци, присъщи на детерминацията, се неутрализират. Фразите отговарят на изтъкнатите по-горе характеристики на генеричните употреби: неактуално изказване, често с гномичен характер; неактуално сегашно време на глагола сказуемо; нереперентност; перифразирание с квантор за всеобщност. Тук обаче не се среща типичното за генеричността инклузивно видово-родово отношение: **Кокиче е цвете, *Бреза е дърво, *Щъркел е птица*. В сравнение с останалите детерминатори нулевият член е най-малко склонен към генерична употреба, а изказванията, в които се наблюдава, имат изразен модален оттенък и не са част от свободната индивидуална комуникация, а са „синтактични сраствания”, следващи определен синтактичен и семантичен модел.

Доста по-дискусионен е въпросът, дали в другите аргументни позиции може да срещнем генерично употребен нулев член. Като нечленувани генерично употребени имена Св. Иванчев посочва примерите: Това е само за *лекар*, Тетрадката е от *хартия*, Трябва да идете на *планина*. Т.е. като генерични разглежда имената, когато те назовават цялото понятие, а не квантифициран конкретен обект от екстенционала. Подобни употреби на нечленувани имена се срещат изключително често и това би разширило сериозно обхвата на понятието „генерична употреба”. Освен това в повечето от тези случаи изниква въпросът дали това е генеричност, или е неопределеност. Въпрос, който получава различни отговори в зависимост от гледната точка на изследователя и неговата представа за генеричността и за детерминацията. Безспорно нулево маркираното име означава клас, а не индивид, но това е по силата на езиковия код. В изказването това име може да се тълкува различно – като участващо със сигнификативното си значение (като в тези случаи наистина се наблюдава известна прилика с генеричната семантика) или като назоваващо конкретен, но неопределен, неидентифициран обект от множеството. Многократно анализиран е примерът: *Мери иска да се омъжи за швед*, който пример е тълкуван като пример за генерична употреба. Но това изказване може да се интерпретира двояко: а) говорещият знае кой е този швед, но не намира за необходимо да го уточнява, защото в целта на изказването му е само да посочи принадлежността на лицето към множеството „швед”; б) това да е лице, което и самата Мери не познава, тя иска да се омъжи за лице, притежаващо предикативния признак „швед”. Само вторият прочит би могъл да се тълкува евентуално като случай на генерична употреба на името «швед». Трудно е да се

разграничи неопределеността от генеричността в такива изказвания. Защото и неопределеното име също назовава десигната като цяло. Непознатостта и неидентифицираността предполагат неконкретност, не се визира конкретен обект от множеството, а цялото множество. Примери за употреби на нечленувано име, означаващо класа, присъщ му по силата на езиковия код, има безброй и в различни синтактични позиции: Това е *пиано*, *Отивам на море*, *Търся си кола*, *Пиша с молив*, *Купих пералня*, *Трябва ми четка за зъби*, *Иван е лекар*, *Намазах си филия с масло*, *Обичам шоколад* и прочие. Няма съмнение, че имената тук назовават понятийния клас, а не отделен или конкретен негов елемент. Но не смятаме, че тези фрази са проява на генерична употреба. Те са част от сферата на детерминацията и могат да бъдат характеризирани посредством детерминативните семантични признаци. Изказванията са актуални, имената са употребени в условията на конкретна темпорално-пространствена пропозиция и са представени по определен начин с оглед на прагматичните намерения на говорещия. Например в изказването *Пиша с молив*, за говорещия това е конкретен, точно определен молив, но за комуникативните цели на изказването не е нужно този обект да бъде индивидуализиран. В изказването *Дай ми молив!* предметът вече не е конкретен, а е назован с оглед на качествата му – средство за писане. Това значение съвпада с речниковото. Смятаме, че не е редно да се слага знак на равенство между речниковото, сигнификативното значение на името и генеричната употреба на името. Най-близо до генеричните фрази в семантично отношение стоят имената в позиция на предикатив: *Това е чанта*, *Петров е лекар*. Предикацията по принцип не се съчетава с референтност, което сближава името предикатив с генеричните употреби, които също са нереферентни. И въпреки това много е трудно да се намери критерият, по който еднозначно да се разграничи сигнификативна употреба от генерична.

Откакто местоимението *един* влезе в сферата на детерминацията като един от системните детерминатори на именната фраза, бе поставен и въпросът за употребата на *един* в изказвания с генерична семантика. За генеричната употреба на *един* Св. Иванчев допуска чуждоезиково влияние, но отбелязва, че както при определителният член, така и при един-фразите типична позиция е позицията на подлог-тема (Иванчев 1978:207). Всъщност генеричната употреба на *един* показва както прилики, така и отлики в сравнение с употребата на определителния член и на нулевия член. Генеричната употреба на *един* се смята за относително нова в сравнение с тази на определителния член. Но във връзка с интереса към употребите и функциите на лексемата не са малко изследванията, които обръщат внимание именно на генеричната употреба на един-фразите (Грозева 1986, Ро Хауге 1987, Станков 1988, 1995; Ницолова 2008). В такива фрази местоимението *един* участва с всичките си форми за род, но не е регистрирана генерична употреба на формата за множествено число.

Основна семантична особеност на тези фрази е тяхната подчертана "квалификативност", с тях се извършва качествена характеристика на класа, като при това оценката, характеристиката, има най-често субективен характер и не засява обективни, природни черти и закономерности, свързани с класа. Освен това самата номинация на класа става в известен смисъл по стилистичен начин - не чрез пряка номинация на целия клас, а чрез извеждане на преден план на един негов представител, който има примерен характер, изпълнява представителна функция спрямо целия клас. Така че генеричността от този тип може да се определи като "квалифицираща", "качествена", съдържаща при това елемент на типизация, изразяващ се именно в това, че отделният елемент се представя не просто като отделен, а като типичен", като образец. И още нещо специфично – на преден план излиза качествена еднородност

на класа, а не неговото количествено единство. Множеството се представя като обединено на основата на общи качества и всеки елемент се включва в множеството именно поради споделянето на общите качества. Тези качества му позволяват да представя и всички останали членове на класа.

Да вземем за пример някои изказвания, в които един-фразата изразява генеричност: *Като дете смятах, че един мъж на трийсет години е вече старец; Един мъртъв негодник винаги е по-приятен от един жив; Една жена, изпаднала в нужда, винаги е отстъпчива; Една четиридесетгодишна жена е още млада жена; Един сериозен разговор не може да започва с кавга; Един глупак винаги намира по-голям глупак, който да го хвали; Един писател, който не пише всеки ден, не е никакъв писател; Една съпруга трябва да обича мъжа си, но до определени граници.* В сравнение с казаното за определителния член веднага се откроява една характерна прилика – неактуалност на пропозицията. Изказванията са в неактуално сегашно време и представляват съждение с предписващ или гномически характер. Нерядко е налице и специфична императивна модалност – трябва, не трябва, не бива, не може. В референтно отношение и тези фрази са нереперентни. За разлика от определителния член генеричната един-фраза може да заема както субектна позиция (виж примерите по-горе), така и останалите аргументни позиции. Например: *Никой няма право да задължи един мъж или една жена да живее с някого, когото не обича; В една критика трябва да се говори за художествен образ и добър език; Нейното поведение беминало всички допустими за една прислужница граници; Има сто начина да внушиш недоверие към един план; Да се прави характеристика на една дама е често доста деликатна задача, понеже рискуваш или да нарушиш кавалерския тон, или да накърниш жизнената правда.* Названият с фразата обект не е представен с оглед на неговата идентификация, а е представен като примерен, даден, типичен обект от съответното множество. Извършва се необходимата квантификация и от множеството се отделя един типичен елемент, който замества в изказването цялото множество. При квантификацията отделеният елемент може да бъде *типичен* или *произволен* – *Какво повече може да се иска от една (някоя, дадена) секретарка?; Има сто начина да внушиш недоверие към един (даден, някой) план; Да се прави характеристика на една (дадена, някоя, коя да е дама е често доста деликатна задача, понеже рискуваш или да нарушиш кавалерския тон, или да накърниш жизнената правда.* В семантично отношение генеричната употреба на един е по-близка до вариант един₁. Дори бихме могли да кажем, че само вариант един₁ може да има генерична употреба. Конкретността и броимостта не са рестриктивни фактори и са възможни употреби като *Една връзка не трябва да се гради върху лъжи, Един истински чай трябва да е силен, Една несподелена любов може да разбие завинаги сърцето ни; Една любов винаги е в състояние да промени живота ни; Една изострена мнителност не само не е полезна, но направо вреди.* Но това е само на пръв поглед, тъй като тези лексеми с оглед на денотативното си съдържание са всъщност броими - повтарят се като отделни същности в обективната действителност, бивайки свързани с отделни носители субекти. Когато съществителното име е наистина неброимо, не може да се мисли като конкретно и не е възможно да се свърже с един: **Един въздух е необходим за всяко живо същество; * Една стайна температура не трябва да надвишава 20°.* Можем да заключим, че за разлика от определителния член *един* е доста по-специфичен детерминатор по отношение на генеричните употреби. Лексемата все още не е граматикализирана, за да поеме типичните за членовете употреби, в това число и генеричната. Р. Ницолова, позовавайки се на направена от нея анкета, смята, че в повечето случаи генеричната употреба на *един* е била възприемана като некоректна, в резултат на което стига до заключението, че „генеричното значение на *един* е силно

проблематично” (Ницолова 2008:108). Според нас не става въпрос за проблематичност, а за специфичност на един-фразите с генерична семантика.

Конкурентността между различните детерминатори, способни да бъдат употребявани генерично, е относителна. Те не са абсолютно взаимозаменими, тъй като се отличават със специфични нюанси. Например при изразяване на родово-видови отношения може да се употреби само определителният член. При метонимично изразяване на типичност, представителност се използва детерминаторът *един*. Не съвпадат напълно и предпочитаните синтактични позиции. Но безспорно има случаи и на допустима конкуренция. Това се наблюдава особено често в субектна позиция, където може да се употреби и друг детерминатор – нулев или определителен член: Например: *Един мъж*, който идва от окопите, винаги е дързък = *Мъж (мъжът)*, който идва от окопите, винаги е дързък; *Една жена*, ако няма мъж, трябва да има поне дом = *Жената*, ако няма мъж, трябва да има поне дом; *Един сериозен разговор* не може да започва с кавга = *Сериозен разговор (сериозният разговор)* не може да започне с кавга.

Затова по наше мнение генеричната употреба на детерминаторите е именно *употреба*, а не като част от семантичното съдържание на детерминацията. Затова предпочитаме да не разглеждаме генеричността като част от езиковата категория „детерминация”, а да говорим за *генерична употреба* на детерминаторите. Ако гледаме на генеричната употреба като случай на преносна употреба, в редица случаи тя би била най-близо до метонимичното заместване от типа вид – род. Един елемент от класа се явява в качеството на целия клас: *Слонът има хобот* > *Всеки слон има хобот* > *Слоновете имат хобот*; *Мъжът трябва да бъде кавалер* > *Всеки мъж трябва да бъде кавалер* > *Мъжете трябва да бъдат кавалери*.

Генеричността не е част от семантиката на детерминацията в системноезиков аспект, а *контекстово обусловена преносна употреба на именните фрази, маркирани с детерминатор*. Контекстовата обусловеност е типична за употреби, при които настъпва неутрализация. Именно въздействието на контекста води до това, че в определена позиция граматическото противопоставяне престава да бъде комуникативно значимо и изборът на едно или друго средство не се определя от потребностите на номинацията. С. Д. Кацнелсон подчертава, че един от случаите, в които се наблюдава неутрализация, е именно в «конструкции, изразяващи съждение за всеобщност», т.е. генерични (Кацнелсон 1972:31). Неутрализацията е такава семантична деформация, при която противочленовете загубват различителната си сила и единият от членовете се употребява с такова речево предназначение, което е принадлежност на другия член по силата на регулярния му опозиционен статус. В този смисъл неутрализацията показва сходство с друго речево явление – транспозицията, при която една форма бива употребявана вместо друга. В следствие на неутрализацията, а и при транспозициите, противочленовете се превръщат в контекстуални синоними, между които се запазват известни стилистични различия, например *Мъжът трябва да уважава жените*, *Един мъж трябва да уважава жените*, *Майката обича всичките си деца еднакво*, *Една майка обича всичките си деца еднакво*. Но тъй като синонимията при различните генерични фрази е доста относителна, предпочитаме да интерпретираме генеричната употреба като случай на неутрализация. Неутрализацията е явление от плана на съдържание, което се изразява в снемане на категориалните опозиции (Мартине 1969:103). В случая с генеричната употреба на детерминаторите наблюдаваме снемане на когнитивните и прагматичните опозиции в определена позиция, т.е. в определен контекст, и разглеждаме генеричната употреба като проява на семантична

неутрализация⁹. Нашето мнение по въпроса за генеричността и генеричната употреба на детерминаторите в някои насоки съвпада с вече изразявани мнения, например относно неактуалния характер на изказването, нереперентността на генеричните фрази, но основната разлика е, че не приемаме генеричността и генеричната употреба като част от сферата на детерминацията, а като *самостоятелно явление, което е резултат от метафорична употреба на детерминаторите в условия на специфичен контекст*. Не само че генеричността не е част от детерминацията, а дори е нейна противоположност. Затова смятаме, че традиционното включване на значение „генеричност“ и на генеричните фрази в състава на детерминацията не е приемливо. И от други учени е изразявано мнението, че генеричността стои не само извън семантичната сфера на езиковата детерминация, но и въобще няма езиков характер, а възниква в резултат на контекста, на употребата на думите и при нея се извършва неутрализация на езиковата опозиция определеност-неопределеност в синтагматичния ред (Бартън-Робъртс 1976).

Според нас генеричността има следните характеристики: 1) представлява речева употреба с преносен характер; 2) реализира се в неактуално изказване или в изказване, предицирашо трайни признаци; 3) отнася се до целия род, като означава рода в цялост или чрез единичен (типичен или произволен) негов представител; 4) не е свързана с детерминацията семантично, въпреки че използва нейни изразни средства; 5) фразата може да се перифразира с квантор за всеобщност «всеки», «никой»; 6) генеричните фрази предпочитат субектната позиция; 7) генеричните фрази са нереперентни и при тях се снемат присъщите на детерминацията когнитивни и прагматични опозиции. Класически пример за генерична употреба е употребата на определителния член, която отговаря на всички изброени по-горе условия и е с най-висока фреквентност. По-ново явление е генеричната употреба на един-фразите, които се характеризират с някои семантични и структурни ограничения, но също отговарят на повечето от посочените изисквания към изказването. С най-ниска фреквентност е нулевият член, който се употребява генерично в твърде специфичен и ограничен кръг изказвания.

Заключение. В нашето изследване разглеждаме именната детерминация предимно от семантична и прагматична гледна точка. Под „детерминация“ ние разбираме *широка лингвистична категория, присъща на съществителното име в българския език, чиято семантика се реализира на ниво изказване и съчетава когнитивни и комуникативно-прагматични признаци*. Реализацията на категорията е в пряка зависимост от ситуацията (вербална и невербална) и от комуникативните намерения на субекта адресант. Във формален аспект детерминацията се репрезентира от разнородни средства – лексикални, семантични, граматични, които се намират в отношение на частична конкуренция.

Основните тези в изследването са:

- Детерминацията е категория на съществителното име
- Семантиката на категорията се реализира на равнище изказване – дискурс
- Семантиката е обусловена от докомуникативната компетентност на комуникаторите

⁹ Неутрализацията е позиционно снемане на дадена опозиция. Терминът е въведен във фонологията от Н.С. Трубецкой и е прилаган първоначално само по отношение на фонологичната система, но след 60-те години на XX в. се пренася и в други сфери на езикознанието – граматика, лексика, семантика.

- Семантиката обединява когнитивни и комуникативно-прагматични семантични признаци: [±единичност], [±референтност], [±идентифицируемост], [±идентифицираност]. Признакът [±единичност] е свързан с квантификация на елемент от дадено множество. Признакът [±референтност] интерпретираме не в логикосемантичен, а в комуникативен смисъл. Референцията приемаме за субективно отнасяне на елемент от пропозицията към конкретен обект от действителността. Приемаме съществуването и на нереферентни употреби, при които името се включва в изказването със сигнификативната си семантика. Признакът [±идентифицируемост] е свързан с докомуникативната компетентност на говорещия и с неговата комуникативна интенция. Признакът [±идентифицираност] е свързан с реализираното изказване и дасяга както продуцента, така и реципиента на изказването

- Семантичното описание е невъзможно извън рамките на речевия акт

- Семантиката е зависима от всички компоненти на изказването, на първо място от лексикалната семантика на името в синтагмата и от лексикално-граматичната семантика на глаголната фраза

- В структурно отношение семантиката включва четири субструктури, всяка от които се отличава със специфичен набор признаци. Проблематично е назоваването на тези структурни елементи на съдържанието. Видяхме, че изследванията до момента и без това са довели до изобилие от термини. А и терминологичното словотворчество е трудна и отговорна задача. Предпочитаме обаче да не говорим за „видове”, а за равноправни структурни елементи на детерминацията

- Всяко от тези сфери се обслужва от специфичен кръг детерминатори, които имат разнороден характер – лексикален, граматичен, семантичен. Граматични детерминатори са определителният член, нулевият неопределителен член и нулевият член. Семантични детерминатори са апелативите. Лексикални детерминатори са част от прономиналните средства, предимно показателни и неопределителни местоимения. Детерминаторите се намират в отношение на частична конкуренция, чиито механизми все още не са изучени достатъчно

- Почти невъзможно е да се типологизират изказванията с оглед на детерминацията и нейните признаци. Всяка промяна в граматичната структура на изказването или в контекстуалните параметри води до възможност за нова интерпертация на именната фраза и нейната семантика. На всяко изказване може да се противопостави контраизказване, която дава и основание за различна интерпертация.

- Определящ характер за детерминацията има контекстът, в който се реализира дадено изказване. Като комуникативно-прагматично ориентирана категория детерминацията зависи от следните фактори: екстралингвистични - доезикова компетентност на комуникаторите; база знания, комуникативна интенция на говорещия; параметри на комуникативната ситуация; лингвистични - лексикална семантика на името; лексикалната семантика на глагола-сказуемо; граматични модификатори на глагола като темпоралност, аспектиалност, модалност, персоналност, преизказност; синтактична позиция на името в изказването.

- Извеждаме генеричността от семантичното съдържание на детерминацията. Генеричните употреби интерпретираме като преносни употреби на детерминаторите, реализиращи се в неактуално изказване. В лингвистично отношение приемаме случаите на генерична употреба за проява на неутрализация, при което се снемат в дадения контекст опозициите по приетите за релевантни семантични признаци.

Приносителите, които това изследване внася в българистиката, са следните:

- Направен е задълбочен аналитичен преглед на най-важните изследвания по въпроса за категорията определеност/неопределеност и за детерминацията в по-широк смисъл; коментарът представя нашите съгласия и несъгласия със съществуващите в българското езикознание становища по темата;
- Приложен е семантико-прагматичен ракурс на описание;
- Използвани са основни похвати от метода на компонентния анализ;
- В структурно отношение е предложен нов модел на детерминацията, базиран на комбинации от семантични признаци;
- Изолирани са четири релевантни за детерминацията семантични признаци, въз основа на които са структурирани четири семантични сфери, намиращи се в равноредно отношение помежду си;
- Подробно са анализирани разнородните изразни средства на детерминацията, които наричаме «детерминатори»; анализът на детерминаторите се провежда в семантичен и функционален план;
- Въведено е разграничението *нулев член – нулев неопределителен член*, което се основава на разлика в семантиката, функциите и реализацията на двете нулеви морфеми;
- Определителният член е представен като полисемантичен и двуструктурен аглутиниращ формант;
- Неопределителното местоимение *един* е представено като съчетаващо два лексикално-семантични варианта – *един₁* (лексикален детерминатор, означаващ неидентифицируемост на референта и съответно неидентифицираност) и *един₂* (също лексикален детерминатор, но с уникална семантика – идентифицируемост, но неидентифицираност на референта);
- Изразено е становището, че на този етап няма достатъчно безусловни доказателства за експлицитен неопределителен член *един*;
- Предложен е нов подход към генеричната семантика – тя се разглежда не като част от детерминацията, а като преносна употреба на детерминаторите в специфичен контекст, като при тази употреба настъпва неутрализация на диференциалните семантични признаци, присъщи на детерминацията.

Съдържание

1. Увод.....	с.3
1.1. Оперативен подход и терминологичен апарат.....	с. 6
2. Семантика и прагматика	
2.1. Семантика.....	с. 19
2.2 Теория за референцията.....	с. 23
2.3. Прагматизация на семантиката	с. 30
2.4. Прагматика.....	с. 41
2.5. Теория на комуникацията.....	с.49
3. Семантика и прагматика на детерминацията.....	с.58
3.1. Въпросът за детерминацията в българската лингвистика.....	с. 61
3.2. Структурен, семантичен и прагматичен модел на детерминацията.....	с.127
3.3. Типология на детерминацията.....	с.157
4. Детерминатори.	с. 165
4.1. Видове детерминатори.....	с. 166
4.2. Членът като част от системата на езика.....	с.169
4.2. Определителен член.....	с.177
4.2.1. Интерпретация на определителния член в българската граматика.....	с. 178
4.2.2. Генезис на определителния член.....	с. 181
4.2.3. Хронология на определителния член.....	с. 184
4.2.4. Причини за формиране на определителния член.....	с. 186
4.2.5. Пълен и кратък член в мъжки род.....	с. 188
4.2.6. Определителният член като фразов детерминатор.....	с. 190
4.2.7. Членуване и детерминация.....	с. 192
4.2.8. Типология на определителния член	с. 193
4.2.9. Семантика и употреба на определителния член	с. 203
4.3. Собствени имена.....	с. 210
4.4. Нулев (неопределителен) член.....	с. 237

4.5. Детерминаторът <i>един</i>	с. 248
5. Детерминация и контекст.....	с.280
6. Детерминация и генеричност.....	с.284
7.Заключение.....	с. 314
8. Библиография.....	.с. 316